

MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE, EDUCATION AND ART

2021

<http://www.usb-blagoevgrad.swu.bg>

UNION OF SCIENTISTS IN BULGARIA — BRANCH BLAGOEVGRAD

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ:

South-West University “Neofit Rilski”- Blagoevgrad, Bulgaria

- ❖ Assoc. Prof. Krasimira Marulevska, PhD
- ❖ Prof. Nikolina Ognenska, PhD
- ❖ Prof. Ilia Giujdenov, PhD
- ❖ Prof. Raia Madgerova, PhD
- ❖ Prof. Vaska Stancheva – Popcostadinova, PhD
- ❖ Prof. Boris Manov, PhD
- ❖ Assoc. Prof. Emilia Patarchanova, PhD
- ❖ Assoc. Prof. , Elena Stavrova, PhD
- ❖ Assoc. Prof. Valentin Vasilev, PhD
- ❖ Assoc. Prof. Atanas Chapkanov, PhD
- ❖ Assoc. Prof. Viara Kiyrova , PhD
- ❖ Assoc. Prof. Ivanka Georgieva, PhD
- ❖ Assoc. Prof. Tatiana Dzimbova, PhD
- ❖ Assoc. Prof. Daniela Tuparova, PhD
- ❖ Assoc. Prof. Snejanka Rakova, PhD
- ❖ Professor Assistant Milena Levunlieva, PhD
- ❖ Professor Assistant Magdalena Lobutova, PhD
- ❖ Professor Assistant Radoslava Topalska, PhD

National Research University Higher School of Economics – Moscow, Russia

- ❖ Prof. D.s. Elena Nikolaevna Knyazeva

Cherepovets State University - Cherepovets, Russia

- ❖ Prof. D.s. Nataliia Vitalyevna Ivanova
- ❖ Prof. D.s. Elena Viktorovna Yakovleva

Goce Delcev University – Stip, Republic of North Macedonia

- ❖ Prof. Sonja Petrovska, PhD

University of Niš, Faculty of Arts of Niš, Niš, Serbia

- ❖ Prof. Danijela Ilić, PhD

Korkyt Ata Kyzylorda State University – Kazakhstan

- ❖ Assoc. Prof. Almakul Abdimomynova Shakirbekovna, PhD
- ❖ Assoc. Prof. Kuralai Djrauova Serikovna, PhD
- ❖ Assoc. Prof. Timur Ibraevich Kenshinbai, PhD

Aleksander Xhuvani University – Elbasan, Republic of Albania

- ❖ Assoc. Prof. Altin Idrizi, PhD
- ❖ Assoc. Prof. Lindita Durmishi, PhD

СЪДЪРЖАНИЕ

НОРМАТИВНА БАЗА ЗА ПРЕВЕНЦИЯ И РЕГИСТРИРАНЕ СЛУЧАИ НА НАСИЛИЕ НАД ДЕЦА	5
Елена Керанкова	
МНЕНИЯ, ОПИТ И ПРЕДЛОЖЕНИЯ НА ЖЕНИТЕ В БЪЛГАРИЯ ЧРЕЗ РОЛЯТА ИМ НА МАЙКИ НА ДЕЦА СЪС СПЕЦИАЛНИ ОБРАЗОВАТЕЛНИ ПОТРЕБНОСТИ	17
Даниела Боцева	
THE INFLUENCE OF ONLINE LEARNING FOLLOWING THE CORONAVIRUS CRISIS ON STUDENTS AT RISK OF DROPPING OUT	25
Shlomit Cohen	
ВЪЗДЕЙСТВИЕ НА ПРОПОРЦИОНАЛНИЯ ДАНЪК ВЪРХУ НЕРАВЕНСТВОТО В БЪЛГАРИЯ	32
Стоян Танчев	
ТЕАТРАЛНИЯТ СПЕКТАКЪЛ, ПУБЛИКАТА И НЕГОВАТА ХУДОЖЕСТВЕНА ЦЯЛОСТ	41
Милена Анева	
АКТЬОРЪТ – СЪМИШЛЕНИК И ПАРТНЬОР НА РЕЖИСЬОРА	47
Цвятко Стоилов	
ИНОВАТИВНА МАНУАЛНА МЕТОДИКА НА ДЕНЕРВАЦИЯ ПРИ ЦЕРВИКОГЕННО ГЛАВОБОЛИЕ	54
Димитър Маникатов	

Нормативна база за превенция и регистриране случаи на насилие над деца

Елена Керанкова

*докторант, катедра „Медико-социални науки, ФОЗЗГС, ЮЗУ „Неофит Рилски“,
Благоевград*

РЕЗЮМЕ

В статията се представят данни за наличната система за закрила на детето, нормативна уредба в тази област, както и държавната политика относно превенция на насилието над деца. Анализът сочи, че страната ни е предприела решителни стъпки за привеждане на националното законодателство в съответствие с разписаните международни документи. Регламентирани са правата на децата, в това число и правото на защита от насилие. Въведени са задължения за сигнализиране при случаи на насилие. Превенцията на насилието над деца заема важно място в държавната политика за закрила на детето чрез разписаните стратегии и планове. Създадени са системи за сигнализиране, както и е регламентирано прилагането на мултидисциплинарен подход при работа по случаи на насилие.

КЛЮЧОВИ ДУМИ: насилие над деца, закон, система за закрила на детето, превенция мултидисциплинарен подход.

Въведение

Насилието над деца е сериозен проблем на общественото здраве с дългорочни последствия върху развитието на децата и тяхното благополучие (Станчева-Попкостадинова, 2019).

България подписва редица международни документи, които я задължават да създаде законодателство и структури, реализиращи защита правата на децата.

В последните 20 години в България бяха извършени значими промени в системата за закрила на деца, като бяха предприети сериозни законодателни промени, вкл. и насочени към превенцията на насилие над деца (Станчева-Попкостадинова, 2014, 2018)

Конвенцията на ООН за правата на детето е приета на Общото събрание през 1989 г. Държавите, участнички в Конвенцията се задължават да зачитат и осигуряват правата на децата. Разпоредбите на Конвенцията утвърждават общото разбиране на обществата, че, за да бъдат реализирани правата на децата, е задължително да се закриля детството като период, отделен от живота в по-зряла възраст, за да се определи време, през което децата могат да растат, учат, играят и да се развиват.

Нормативна база в областта на насилието над деца

България ратифицира Конвенцията на ООН за правата на детето с решение на Великото народно събрание от 11.04.1991 г., в сила от 03.07.1991 г.

Правото на детето на защита от всички форми на насилие е регламентирано в чл. 19 от Конвенцията за правата на детето. Поставя се изискването към държавите участнички да предприемат необходимите законодателни, административни, социални и образователни мерки за защита на децата от всички форми на насилие.

Основен законодателен документ, постановяващ защита на семействата и децата от държавата и обществото е *Българската Конституция*. Тя включва основните принципи, които регулират политиките на страната, сред тях, социалните политики, които интегрират всички елементи, свързани със защитата на децата. Международни договори, ратифицирани по конституционен ред, обнародвани и влезли в сила за Република България, са част от вътрешното право на страната. Те имат предимство пред тези норми на вътрешно законодателство, които им противоречат (КРБ, чл. 5, ал. 4)

Почти десетилетие след ратифициране на Конвенцията на ООН за правата на детето страната ни пристъпва към създаване на система за закрила на детето. Началото се слага с приемането през 2000 година на Законът за закрила на детето, който урежда правата, принципите и мерките за закрила на детето, органите на държавата и общините и тяхното взаимодействие при осъществяване на дейностите по закрила на детето, както и участието на юридически лица с нестопанска цел и физически лица в такива дейности (чл.1, ал. 1). Законът определя водеща роля на Държавната агенция за закрила на детето (ДАЗД), която е основният правителствен орган за закрила на детето на бюджетна издръжка със седалище в гр. София. Държавната агенция се създава с постановление на Министерски съвет от 10.10.2000 г и започва своята дейност от 1.01.2001 г.

Държавната агенция за закрила на детето е специализиран орган на Министерския съвет за ръководство, координиране и контрол в областта на закрилата на детето (ЗЗДет., чл. 17, ал. 1)

Дейността на ДАЗД се подпомага от Национален съвет за закрила на детето, който има консултативни и координиращи функции. В състава му са включени представители на всички ведомства, имащи отношение към закрила на детето: Министерството на труда и социалната политика, Министерството на правосъдието, Министерството на образованието и науката, Министерството на здравеопазването, Министерството на вътрешните работи, Министерството на финансите, Министерството на културата, Министерството на младежта и спорта, Националния осигурителен институт, Централната комисия за борба с противообществените прояви на малолетните и непълнолетните и на Националното сдружение на общините в република България, както и на юридическите лица с нестопанска цел, които имат предмет на дейност закрила на децата (ЗЗДет, чл. 18, ал. 1).

Практическата дейност по закрила на детето се осъществява от дирекциите “Социално подпомагане” (ДСП), в които се създават отдели за закрила на детето (ЗСП, чл. 5, ал. 6). Дирекциите са специализиран орган за провеждане на политиката

за закрила на детето на общинско ниво, като те работят в сътрудничество с държавни органи и юридически лица с нестопанска цел, които имат за предмет на дейност закрилата на детето (ЗЗДет., чл. 20, ал. 1 и ал. 2).

ДСП не са в пряка подчиненост на ДАЗД. Дирекциите са териториални поделения на Агенцията за социално подпомагане, която е изпълнителна агенция – второстепенен разпоредител с бюджетните кредити към Министъра на труда и социалната политика. Дейностите по закрила на детето се осъществяват чрез създадените към 147 ДСП, отдели „Закрила на детето“ (ОЗД) на територията на страната, в териториалния обхват, на които влизат и по-малки общини, обхванати чрез изнесени работни места. Дейността на ДАЗД е свързана с осигуряване методическо ръководство по спазване правата на децата, включително и даване на методически указания на ОЗД.

Разписани са конкретни ангажименти на местната власт за реализиране на политиките за закрила на детето на местно ниво. Разпоредбата на чл.20а от ЗЗДет. регламентира създаването на Комисия за детето с консултативни и координационни функции, в която участват представители на общинската администрация, Областната дирекция на Министерството на вътрешните работи, Регионалното управление на образованието, Регионалната здравна инспекция, дирекция "Социално подпомагане", Местната комисия за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните, както и юридическите лица с нестопанска цел и други, които осъществяват дейности по закрила на детето. Председателстването на Комисията е възложено на кмета на общината или оправомощено от него лице (ЗЗДет., чл. 20 а, ал. 2)

С приемането на Правилникът за прилагане на закона за закрила на детето (ППЗЗД) се внася допълнителна яснота по отношение практическата реализация на новосъздадената система за закрила на детето (Постановление №153 на МС14.07.2003г., ДВ. бр. 66) В глава трета от ППЗЗД подробно са разписани условията и реда за предприемане на мярка за закрила при постъпване в ОЗД на сигнал за дете в риск.

Закрила на дете се предоставя след постъпване на сигнал в отдел “Закрила на детето” към дирекция “Социално подпомагане”(ППЗЗД, чл. 9, ал. 1). Регламентирани са различни възможности за подаване на сигнали - писмено, устно или чрез активно набиране на информация от социалните работници в отдела. Ангажимент на социалният работник, на когото е разпределен сигнала е да извършва проучване, като събере необходимата информация от всички възможни източници: семейството, детето, училището, детската ясла и градина, специализираната институция, роднини, близки, съседи, друга ДСП, личен лекар и други източници. Срокът за събиране на първоначална информация и оценяване по сигнала е 10 дни от получаването му. Срокът за оценяване по случая е четири седмици от получаването на сигнала в отдел “Закрила на детето” в ДСП (ППЗЗД, чл. 16). Законодателят изрично е разписал изискването за незабавна проверка (в рамките на 24 часа) на сигналите, които съдържат данни за извършено насилие над дете (ЗЗДет., чл. 36 г, ал. 2)

Въз основа на събраната информация социалният работник предлага на началника на ОЗД прекратяване на работата по сигнала, ако не се установи нарушение на правата на детето, или отваряне на работа по случай, при констатиран риск за детето. Следва изготвяне план за действие, включващ краткосрочни и дългосрочни цели, мерки и дейности за тяхното постигане и мерки за закрила. При отваряне на работа по случай се открива досие, в което се прилагат всички събрани по случая документи, сведения и данни, отнасящи се до детето.

Важно е да се отбележи, че приоритетно се прилагат мерките за закрила в семейна среда, които целят да подпомогнат детето и семейството в зависимост от възможностите за отглеждане и възпитание на детето (ППЗЗД, чл. 18, ал. 1). Мерките за закрила на детето могат да се осъществяват и чрез социални услуги. Законодателят определя извеждането на детето от семейството като крайна мярка за закрила, която се прилага след изчерпване на всички възможности за подкрепа на семейството, с изключение на случаите, при които съществува висок риск за живота и здравето му и се налага спешното му извеждане.

Въпреки, че ЗЗДет. съдържа конкретни административнонаказателни разпоредби за налагане на санкции в определени случаи, не са планирани рестриктивни мерки като например „извеждане на насилника“ в случай на извършено насилие над дете в семейството. В този случай законът е регламентирал възможност за настаняване на детето в социална услуга за деца, пострадали от насилие или трафик (ЗЗДет., чл. 36 д, ал. 3)

С приключване на процеса по деинституционализация и закриване на специализираните институции за деца (с изключение на няколко Домове за медико-социални услуги, които са в ресора на Министерството на здравеопазването) отпадна възможността за прилагане на мярка за закрила „настаняването в специализирана институция“. Като крайна мярка за закрила се определя настаняването в резидентен тип социална услуга, която се налага след изчерпване на възможностите за отглеждане от близки или роднини, осиновяване или при липса на подходящо приемно семейство, освен в случаите на спешно настаняване.

В случай на установена непосредствена опасност за живота и здравето на детето се предприема спешното му извеждане от семейството. Настаняването се извършва незабавно, след получаването на сигнала, със заповед на директора на дирекция “Социално подпомагане”. При спешно настаняване извън семейството проучването започва незабавно и се извършва в срок до 10 дни от издаване на заповедта. За целта дирекция “Социално подпомагане” прави искане пред съда за налагане на тези мерки след приключване на проучването (ППЗЗД, чл. 33)

Друга форма на закрила – „налагане на полицейска закрила“ е предвидена за деца, жертви на престъпление или за които съществува риск от въвличане в извършването на престъпление; когато има непосредствена опасност за живота или здравето им; когато са изгубени или са в безпомощно състояние, без надзор.

Разписани са няколко възможности за осъществяване на полицейска закрила: чрез отстраняване на детето от вредната среда и въздействие; отстраняване на причините, които представляват опасност за детето и/или изследване на причините за попадане на детето в рисковата ситуация. Мерките се предприемат

съобразно правомощията на полицейските органи (Наредба I-51 за условията и реда за предоставяне на полицейска закрила на дете, чл. 4).

Искане за предоставяне на подобен тип закрила може да бъде направено, както от самото дете, така и от родителя или лицето, на което е възложено изпълнението на родителските функции. Право за предявяване на искане имат също социалните работници от дирекция “Социално подпомагане”, представителите на общинската администрация или членовете на местната комисия за борба срещу противообществените прояви на малолетните и напълнолетните, полицейските органи, прокуратурата и съда (чл. 5 от същата).

Полицейският орган, предприел закрилата на дете, *незабавно уведомява* с писмо родителите на детето или лицето, на което е възложено да изпълнява родителските функции; ДСП, в чийто район е предприета закрилата; ДСП по настоящия адрес на детето; районната прокуратура, на чиято територия е предприета мярката.

В националното ни законодателство съществува забрана за прилагане на телесни наказания не само над деца, но и по отношение на пълнолетни лица. Въведени са понятия като насилие, повреда, вреда. В чл. 29, ал. 1 от Конституцията е въведена изрична забрана за подлагане на мъчение, на жестоко, безчовечно или унижаващо отношение, както и на насилствена асимилация.

Семейният кодекс (СК), за пръв път в семейното законодателство регламентира подобна забрана за родителя – „родителят няма право да използва насилие, както и методи на възпитание, които уронват достойнството на детето”(чл. 125, ал. 2 от СК).

Забраната касае не само прилагането на физическо наказание, но и други възпитателни мерки, които биха довели до отрицателни последици върху психиката на децата.

Според чл. 74 (1) от Семейния кодекс, родителските права се ограничават, когато поведението на родителя представлява опасност за личността, възпитанието, здравето или имуществото на детето, районният съд служебно или по искане на другия родител или на прокурора взема съответни мерки в интерес на детето, като при нужда го настанява в подходящо място. Като наказание за подобно поведение на родителя законодателят е предвидил възможност за лишаване от родителски права (чл.75(1) т.1 от СК), при особено тежки случаи.

Националното законодателство предвижда възможността за сключване на граждански брак от лице, навършило шестнадесет години при определени обстоятелства, което подлежи на съдебен контрол (СК, чл. 6, ал.2). Така разписаните изключения увеличават рисковете на непълнолетните момичета и снемат от наказателна отговорността пълнолетния съжител.

Наказателният кодекс класифицира като престъпление с по-висока степен на обществена опасност, престъплението срещу бременни жени и малолетни и предвижда по-тежко наказание за тези случаи. Законът предвижда изрично наказание за случаите на изтезание върху малолетни и непълнолетни от страна на лица, на които е възложена грижата за тях (чл. 187 от НК).

В унисон с разпоредбата на чл.19, ал.1 на Конвенцията на ООН за правата на детето, в чл.11, ал.2 от Закона за закрила на детето е разписана изрична забрана за използване на физическото наказание като метод за възпитание на детето. Законът въвежда правото на детето на защита от насилие, включително в семейството. Постановява се правото на закрила на всяко дете от въвличане в дейности, неблагоприятни за неговото физическо, психическо, нравствено и образователно развитие; нарушаващите неговото достойнство методи на възпитание, физическо, психическо или друго насилие и форми на въздействие, противоречащи на неговите интереси; използване за просия, проституция, разпространяване на порнографски материали и получаване на неправомерни материални доходи, както и срещу сексуално насилие (ЗЗДет., чл. 11) .

В допълнителните разпоредби на ЗЗДет, § 1 в категорията „дете в риск“ попадат и децата, жертва на злоупотреба, насилие, експлоатация или всякакво друго нехуманно или унизително отношение или наказание в или извън семейството. (ЗЗДет., 2019)

Законът за домашното насилие класифицира като насилие, извършеното домашно насилие в присъствието на детето. Част от регламентираните възможности за подкрепа на жертвите касаят пряко или косвено самото дете. Законодателят е предвидил възможност за временно определяне местоживеенето на детето при пострадалия родител или родителя, който не е извършител на насилието, като е направил уточнения за спазване интересите на детето (ЗЗДН, чл. 5, ал. 1, т.4). Други възможни мерки за подкрепа са отстраняването на извършителя от обитаваното жилище, както и забраната за приближаване.

Една от приоритетните области в политиките за децата в България е защитата им от всички форми на насилие.

През последните 20 години Република България развива системна политика за закрила на децата. Неотменен приоритет в тази политика е превенцията на насилието и пренебрегването на деца (Станчева-Попкостадинова, 2018)

Темата за насилието над деца присъства във всеки един закон и подзаконен нормативен акт, регламентиращ дейностите по закрила на детето. Идентифицирането ѝ като една от основните проблемни области, налага предприемане на конкретни мерки. За периода 2010 – 2020 г. са разписани редица стратегически документи, които определят националната политика в тази област:

- Национална стратегия за детето 2008-2018 г.,
- Национален план за превенция на насилието над деца 2012-2014 г.
- Национална програма за превенция на насилието и злоупотребата с деца 2017-2020 г.,
- Национални програми за закрила на детето и отчети по изпълнението им.

Важно е да се отбележи, че към момента няма действаща Национална стратегия за детето, както и не са приети Национални програми за закрила на детето за 2019, 2020 и 2021 г. Част от текстовете в изготвената национална стратегия за детето за периода 2019 -2030 година бяха обект на сериозно обществено недоволство, което стана пречка за нейното приемане.

Като приоритетни цели са посочени - създаване на по-добри условия за децата на улицата за гарантиране на техните права и повишаване ефективността на мерките за защита на децата от насилие, злоупотреба и други форми на експлоатация. Част от оперативните цели на Стратегията са и въпросите за гарантиране на равен достъп на децата до качествено образование и подготовка, с оглед пълноценна социална реализация, както и изграждането и поддържането на национална информационна система в областта на закрилата на детето.

Национална стратегия за детето (2008-2018 г.)

Приета с решение на 40-то Народно събрание от 31.01.2008 г., в изпълнение на чл. 1, ал. 3 от Закона за закрила на детето. В нея се определят приоритетните области в грижите и политиките за децата в Република България, като са обхванати всички сфери на обществения живот, имащи отношение върху благосъстоянието на децата.

В съответствие с разпоредбите на чл.3, ал. 1 от ЗЗДет. е предвидено изпълнението ѝ да се реализира чрез Националните програми за закрила на детето, които се приемат ежегодно. Стратегията предлага нов подход на планиране и интегриране на политиките за децата. При извършен подробен анализ на положението на децата в Р България една от идентифицираните проблемни зони е насилието над деца в различните му видове - насилие в семейството и в училищата, сексуална и трудова експлоатация, трафик на деца и експлоатация, туризъм с цел секс с деца, детска порнография по интернет. На база на този анализ защитата на децата от всякакви форми на насилие, злоупотреба и експлоатация е изведена като една от приоритетните области в политиките за детето (Националната стратегия за детето 2008-2018)

Планирани са дейности и мерки насочени към превенция на насилието, реинтеграция на деца, жертва на насилие, предотвратяване на въвличането на деца в тежки форми на труд и сексуална експлоатация, въвеждане на по-ефективни механизми за мониторинг на трудовото законодателство, повишаване обществената чувствителност и осведоменост относно правата на детето, насилието над деца с цел противодействие, повишаване на професионалния капацитет на органите за закрила, откриване на система за сигнализиране, разкриване на социални услуги за подкрепа, законодателни промени и др.

В изпълнение на националната стратегия Министерският съвет приема Националната програма за закрила на детето, предложена от министъра на труда и социалната политика и председателя на Държавната агенция за закрила на детето (чл.1, ал. 3 от ЗЗД). Изпълнението им се отчита от ДАЗД чрез годишни доклади. В отчетите по изпълнение на Националния план за превенция на насилието над деца за периода 2012-2014 г. и Плана за действие за периода 2017-2018 г. към Националната програма за превенция на насилието и злоупотребата с деца (2017-2020 г.) е представена информация за изпълнение на планираните дейности.

Национален план за превенция на насилието над деца 2012-2014 г.

Разработен е в рамките на работна група „Превенция на насилието и злоупотребата с деца“, създадена към Националния съвет за закрила на детето, с решение от 11.02.2010 г.

Планът е приет (Протокол № 20.3 на МС от 23.05.2012 г.) в изпълнение на препоръките на Комитета по правата на детето, който след разглеждане на втория периодичен доклад по приложение на Конвенцията на ООН за правата на детето, отправя препоръки страната ни да включи към Националната стратегия за детето 2008-2018 г. планове за действие. Планът е в синхрон със заложените в Националната стратегия дейности, които предвиждат постигане на по-висока ефективност на работата по сигналите за насилие над деца, въвеждане на процедури и принципи за работа между партньорите от различни институции при работа по случаи, както и въвеждане на стандартизирани методи за събиране на информация. Подробно са разписани дейности по трите оперативни цели:

- Повишаване ефективността на мерките за закрила на детето от насилие;
- Разширяване достъпа и видовете социални услуги за работа с деца в случай на насилие и рехабилитация на децата и семействата;
- Повишаване професионалния капацитет на специалистите, работещи с деца.

Планът третира общия проблем за насилието и необходимите мерки за неговото ограничаване, както и превенция на явлението чрез информиране, съдействие, подпомагане и предоставяне на социални услуги.

Идентифицирана е необходимост от осигуряване на ефективна и достъпна система за сигнализиране за деца в риск. За нейното реализиране са планирани дейности, свързани с подобряване функционирането на НТЛД, въвеждане на хармонизиран общеевропейски номер за изчезнали деца 116 000, поддържане на българска линия за онлайн безопасност 124 123, създаване на национален механизъм за ранно предупреждаване за изчезнали деца, създаване на Координационен механизъм за превенция на училищния тормоз.

Планирани са и мерки и дейности за осигуряване поддържането на база данни за случаи на деца, жертва на насилие. Наличен е подробен отчет за изпълнението на Плана, който съдържа данни за извършените дейности, неизпълнени задачи и причини за тяхното неизпълнение, идентифицирани трудности, както и препоръки при изготвяне на следващия стратегически документ. Трудностите произтичат от прилагането на наличната нормативна уредба, взаимодействието между органите за закрила, включително и обмена на данни между тях; капацитета на системата за закрила на детето, наличния спектър и капацитет от социалните услуги.

Препоръките са в няколко важни области:

- Правна рамка;
- Услуги за подкрепа-планиране, разкриване, оценка на качество, стандарти;
- Капацитет на системата за закрила на детето-обучение, супервизия, стандарти за работа;
- Национална информационна система.

Национална програма за превенция на насилието и злоупотребата с деца 2017-2020 г.

Разработена е в изпълнение решение на Националния съвет за закрила на детето от 22.04.2015 г. При изготвяне на програмата са взети предвид констатираните трудности и предизвикателства, както и отправени препоръки при отчитането на изпълнение на Плана за 2012-2014 г. Направен е подробен анализ на положението на отделните системи в България за 2015 г. – социална, образователна и здравна, както и са представени данни за децата, пострадали от различните видове насилие.

Поставен е акцент на необходимостта от разработване на механизми, чрез които децата да могат да сигнализират навреме, както и ангажирането на квалифицирани специалисти, преминали специализирани обучения, които да разследват случаите на насилие.

Част от целите, които си поставя програмата са свързани със създаване и поддържане на интегрирана база данни за случаите на деца, жертва и извършители на насилие; повишаване ефективността на системата за сигнализиране и спешно интервениране, подобряване взаимодействието с научната общност с цел извършване на анализ (научни изследвания) по проблемите на насилието над деца.

В частта стратегически и оперативни цели програмата е повторение на плана за 2012-2014 г., като е поставен акцент на превенция на насилието в различните му форми. Отделено е по-голямо внимание на анализа на ситуацията, предизвикателствата и описателната част.

За изпълнение на програмата, с Решение № 409/27.07.2017 г. на МС е приет *План за действие за периода 2017-2018 г.*, в който са разписани конкретни мерки и дейности за изпълнение на стратегическите и оперативни цели.

Една от основните цели, които се поставят е ефективност на системата за сигнализиране. Заложените дейности се изчерпват единствено с популяризиране и модернизиране на НТЛД и популяризиране на платформата www.cybercrime.bg. Планът не разглежда други възможни системи и канали за подаване на сигнали за насилие над деца.

Друга основна цел е поддържане на интегрирана база данни за случаи на деца, жертви и извършители на насилие.

Предвидено е реализацията на по-голяма част от дейностите да се обезпечи със средства по оперативни програми на проектен принцип .

Съгласно данните в периодичния отчет по изпълнение на плана е извършен преглед на наличната система за събиране на данни за случаи на насилие, но не е отчетена липса на унифицирани индикатори за събиране на данни. Няма индикатори и за отчитане ефективността на системата за сигнализиране. Дейностите се ограничават само в популяризиране на наличните системи за сигнализиране, което се извършва на проектен принцип, в определени региони. Мониторингът на системата също се ограничава в отчитане броя на случаите, по които са работили ОЗД. Не са разработени критерии и индикатори за оценка.

Въпреки, че наличната законова рамка регламентира създаването и поддържането на национална информационна система за деца в риск, за чието функциониране е отговорен председателя на ДАЗД, такава не е налична. Противоречията произтичат от самата нормативна уредба, която възлага различни отговорности на органа, осъществяващ практическата дейност по закрила на детето и ДАЗД. Не е достатъчно добре разписано взаимодействието и обмена на данни между отделните структури.

Координационен механизъм за взаимодействие при работа в случаи на деца, жертви или в риск от насилие

С цел въвеждане на междуинституционален подход и в изпълнение разпоредбите на чл. 6а от ЗЗД, през 2010 г. е подписано Споразумение за сътрудничество и координиране на работата на териториалните структури на органите за закрила на детето при случаи на деца, жертва на насилие или в риск от насилие и за взаимодействие при кризисна интервенция (ДАЗД, 2010). Целта на Споразумението е обединяване на усилията и осигуряване на ефективна система за взаимодействие между представителите на изпълнителната власт и органите на местно самоуправление.

От 2012 год. ДАЗД в партньорство с РДСП, областните администрации и ОД на МВР извършва годишен мониторинг по прилагане на КМ. Мониторингът касае данни само за сигналите за насилие, при които е приложен Координационния механизъм за взаимодействие. Събираните данни основно се отнасят до: броя на срещите на мултидисциплинарните екипи (МДЕ), броя на постъпилите сигнали за насилие над дете, разпределението им според източника на информация, броя на отворените случаи, разпределение на случаите по пол и възраст, според място на извършване, според извършителя.

Мултидисциплинарният подход (МДП) е намерил законова регулация с направените промени в ЗЗДет.(чл.36г, ал. 3 от ЗЗД). Разширен е кръга на задължително представените участници в МДЕ, като са включени представители на районна прокуратура

Заключение

Страната ни е предприела решителни стъпки за привеждане на националното законодателство в съответствие с разписаните международни документи по отношение закрилата на деца, вкл.и при случаи на насилие. Налична е законодателна рамка, регламентираща създаването на система за закрила на детето; правомощията и задълженията на органите за закрила; както и задължението за сигнализиране при риск от насилие. Подробно е разписан реда за осъществяване на мерки за закрила на дете в риск (в това число и дете, жертва на насилие). Забраната за прилагане на насилие като метод на възпитание присъства на няколко места в националното законодателство.Налице е тенденция за

усъвършенстване на нормативната уредба. Разписани са отделни секторни политики, целящи превенция на насилието над деца, въвежда се мултидисциплинарен подход и се разширява кръга на участниците в мултидисциплинарните екипи за работа при случаи на насилие над деца.

Има приемственост и последователност в разписваните политики, но нормативната уредба остава разпокъсана в различни закони, правилници, наредби и се нуждае от усъвършенстване.

Използвана литература:

Държавна агенция за закрила на детето (2010). Споразумение за сътрудничество за прилагане на Координационния механизъм за взаимодействие при работа по случаи на деца, жертва на насилие или в риск от насилие и за взаимодействие при кризисна интервенция. Достъпен на 11 ноември 2020 г. от: www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=7&ved=2ahUKEwjYyZeA6L3nAhWy6KYKHUdPA28QFjAGegQIBxAB&url=https%3A%2F%2Fwww.namrb.org%2Fdownload%2Ffile%2F25&usg=AOvVaw3q4U3Vmtk7bO-TindkzsMO

Държавна агенция за закрила на детето. Национална програма за превенция на насилието и злоупотребата с деца (2017-2020) . <http://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=758>

Държавна агенция за закрила на детето . Периодичен отчет по изпълнението на плана за действие 2017-2018 г. към Национална програма за превенция на насилието и злоупотребата с деца 2017-2020

Държавна агенция за закрила на детето . Отчет за изпълнението на Националния план за превенция на насилието над деца за периода 2012 - 2014 г. ДАЗД http://sacp.government.bg/media/cms_page_media/22/Otchet%20nasilie%202014_1.doc

Държавна агенция за закрила на детето. Национален план за превенция на насилието над деца 2012 – 2014 г. <https://sacp.government.bg/sites/default/files/politics/politika-na-zakrila-na-deteto>

Държавна агенция за закрила на детето. Национална стратегия за детето 2008-2018 г., <https://sacp.government.bg/sites/default/files/politics/politika-na-zakrila-na-deteto-271.pdf>

Държавна агенция за закрила на детето. Национална стратегия за превенция на насилието над деца (2017–2020).

Държавна агенция за закрила на детето. План за действие за периода 2017-2018 г. към Национална програма за превенция на насилието и злоупотребата с деца (2017-2020г.) <https://www.google.com/url?q=http://www.strategy.bg>.

- Закон за закрила на детето. ДВ бр. 24 от 22.03.2019 г.
- Закон за защита от домашното насилие .ДВ бр. 102 от 2009 г.
- Конвенция за права на детето. ДВ, бр. 32 от 23.04.1991 г.
- Наказателен кодекс, ДВ. бр.26 от 2 Април 1968г..... изм. ДВ. бр.9 от 2 Февруари 2021г.
- Наредба I-51 за условията и реда за предоставяне на полицейска закрила на детето, ДВ, бр. 30/28 март2001,. изм. и доп. ДВ. бр.62 от 1 Август 2017г.
- Правилник за прилагане на Закона за закрила на детето. ДВ. бр.66 от 25 Юли 2003 г., изм. и доп. ДВ. бр.37 от 7 Май 2019 г.
- Семеен кодекс. Обн. ДВ. бр. 47 от 23 Юни 2009, изм. ДВ. бр. 74 от 20 Септември 2016
- Керанкова, Е. (2021). Системи за регистриране на случаи на насилие над деца В: М.Чолакова (Ред.). Актуални проблеми в социалната работа, Благоевград, 72-86
- Станчева-Попкостадинова, В. (2014). Превенция на насилие над деца - Практическа педиатрия, 9 (XVI), 4-6
- Станчева-Попкостадинова, В. (2018). Система за регистриране и наблюдение на случаи на насилие и пренебрегване на деца (CAN_MDS) – възможности за приложение в България. Балканистичен Форум, 2, 162-181
- Станчева-Попкостадинова, В.(2019). Превенция на насилие над деца-мултидисциплинарна перспектива. София, PENSOFТ
- Станчева-Попкостадинова, В., Керанкова, Е. (2016). Проблеми и перспективи при регистриране случаи на насилие и пренебрегване на деца, В: Станчева-Попкостадинова, В. (Ред.). Актуални проблеми в социалната работа (с. 62-77). Благоевград: Университетско издателство „Неофит Рилски

Мнения, опит и предложения на жените в България чрез ролята им на майки на деца със специални образователни потребности

Даниела Боцева

ЮЗУ „Неофит Рилски“, Благоевград

РЕЗЮМЕ

В настоящето проучване е направен опит да се систематизират области, които определят поведението на една жена – майка на дете със специални образователни потребности и да се изведат основни модели на поведение. В конкретното пилотно изследване, тези модели са ограничени до възприемането на жената през ролята ѝ на майка и през „усещането“ ѝ за жена.

КЛЮЧОВИ ДУМИ: *жените – майки, деца със специални образователни потребности, културални и личностни специфики на мислене, модели на поведение.*

ABSTRACT

In the present study, an attempt is made to systematize areas that determine the behavior of a woman – mother of a child with special educational needs and to derive basic patterns of behavior. In the specific pilot study, these models are limited to the woman's perception of her role as a mother and her "feeling" of a woman.

KEYWORDS: women – mothers, children with special educational needs, cultural and personal specifics of thinking, patterns of behavior.

Въведение

Темата е актуално и релевантна на съвременната действителност. Изследването е насочено към аспекти, свързани с основните емоции, които вълнуват майките на деца със специални образователни потребности, техните мечти и страхове, промяната не техния животът им след като са станали майки. Получаването на повече информация, относно начините на мислене, които определят поведението на жените – майки, ще позволи да се очертаят тенденции в емоционалните конфликти, които са основа на културална и личностна специфика на мислене.

Направен опит да се систематизират области, които определят поведението на една жена – майка и да се изведат основни модели на поведение. В конкретното пилотно изследване, тези модели са ограничени до възприемането на жената през ролята ѝ на майка и през „усещането“ ѝ за жена.

Участниците са предразположени, чрез интервю, да насочат вниманието си към техния собствен живот. По време на интервюто и начина на структуриране на въпросите, те получават информация за себе си и за начина си на реагиране в различни ситуации чрез житейските си „роли“. Едно пренасочване на вниманието на жените – майки върху себе си, дава ново светлоусещане, което провокира различна динамика чрез осмисляне на многопластовото организиране на тяхното ежедневие. Темата за подкрепата на родителите, в частност на майките, на деца с нарушения е изключително актуална. Много научни колективи насочват вниманието си по посока на семейната среда и организация при наличието на дете с нарушение. През последните години подобни изследвания са правени при деца със синдром на Даун, двигателни увреждания, както и при деца с аутизъм.

Hauser-Cram et al. (2001) проучват концептуални модели за развитието на детето и семейството при 183 деца със синдром на Даун, двигателни увреждания, закъснения в развитието и техните семейства. Те установяват, че детският тип увреждане прогнозира промени в майчинския (но не и в бащинския), свързан с детето родителски стрес. Отвъд вида увреждане, процесите на саморегулиране на децата е един от аспектите на семейния климат, особено взаимодействието между майката и детето. Анализът на данните от това изследване показва, че горепосочените тенденции са ключови предиктори за промяна както в резултатите при децата, така и в благополучието на родителите.

Helland & Helland (2017) установяват, че езиковите проблеми могат да окажат не само отрицателно въздействие върху поведението на децата, но и да окажат вредно въздействие върху развитието на партньорските отношения при родителите.

Crettenden et al. (2014) насочват вниманието си към родителите, които се грижат за деца и млади хора с увреждания. Те обикновено имат огромни допълнителни изисквания към своето време и ресурси, което от своя страна може значително да повлияе на благосъстоянието и психическото здраве. Предишни изследвания са изследвали факторите, които оказват влияние върху решенията на семействата да поставят детето си в домашни грижи, но малко се знае за резултатите за тези млади хора и техните семейства. При проучването "Подкрепящи семейства" (доброволно настаняване извън дома на млади хора с увреждания) се установяват положителни резултати, които включват повишено ниво на уважение към себе си и другите, подобряване на уменията за независим живот и намаляване на предизвикателствата на поведение. Отрицателните резултати са съсредоточени върху опита им от скръб, загуба и отхвърляне, както и поведенчески проблеми. Няма достатъчно наблюдения върху семействата, които предпочитат да отгледат детето си с нарушения в семейна среда.

Друго интересно изследване насочва вниманието към това, как майките на дете с аутизъм, мислят за него и за другото дете в семейството, което няма нарушение в развитието. Kirk & Sharma (2017) изследват дали начинът на мислене на майките

за детето им с аутизъм е свързано с родителския стрес. Те се позовават на предишни изследвания, които показват, че начинът на мислене може да ограничи родителския стрес.

Weiss et al. (2013) насочват вниманието си към т. нар. „семейна издръжливост“, като се базират на това, че тя е важна конструкция от начините на справяне при родителите на деца с аутизъм, които често са изложени на риск от значителни страдания в лицето на множество стресови фактори.

От всичко споменато до тук, се вижда, че родителите, в частност майките на деца с нарушения са подложени на различни предизвикателства. Това пилотно изследване подкрепя идеята за търсене на различни варианти при справяне с тези трудности и предизвикателства. Установявайки приоритети на една жена – майка и до колко тя се усеща реализирала се като жена, би могло да подпомогне планирането на бъдеща подкрепа към тях, както и разширяване на възгледите за психичното благополучие при жените – майки на деца с нарушения. Това позволява разширяване на подходите за въздействие чрез по-широк спектър от гледни точки.

Предварителните изследователски въпроси са насочени към:

1. Как се подкрепят жените, майки от социалната система в България?
2. Какви са преживяванията на жените, майки в семейната и работната среда?
3. Какви са впечатленията на жените, при общуването с другите членове на семейството им?
4. Какви са нагласите и смислите свързани с приемане на различните роли, които жените изпълняват, като част от начините за справяне с предизвикателството да бъдеш родител на дете с нарушение?

МЕТОДИ

Извадка

Извадката се състои от две майки на деца с нарушения, които живеят в малък град и които са се сблъскали със спецификата на културалната среда на малкия град, социалната и здравна система в България. И двете майки живеят на партньорски начала с бащите на децата си. Едната майка е на 40 години и живее в собствено жилище, а другата на квартира и е на 38 години. И двете деца са момчета, като едното е на 6 години, а другото на 5. Двете деца са диагностицирани от специализиран екип с генерализирано разстройство на развитието от аутистичния спектър. Момчето на 6 години се води с т.нар. „атипичен аутизъм“, а другото момче е със Синдром на Канер. Двете деца посещават общообразователна детска градина и дневен център за деца с увреждания в града, в който живеят. Майките са работещи. Майката на 6-годишното момче е маникюристка, а тази на 5-годишното е учителка в средно общообразователно училище. И двете майки са се посветили на отглеждането на децата си и не се ползват от ефективна партньорска подкрепа по отношение на грижите за детето, включително и финансова подкрепа.

От запитани 8 майки да вземат участие във въпросното изследване, само тези две се съгласиха.

Те бяха информирани с „Писмо до участниците“, в което беше обяснено подробно, наименованието на проекта, с каква цел се провежда, както и какви права имат по отношение на предоставената информация.

Набиране на данните

Набирането на данните се осъществи през няколко стратегически и взаимно свързани стъпки, които са изброени по-долу.

Първото нещо, което ангажира вниманието при подготовката за интервюто е да се подготвят релевантни въпроси, които да проследят значимостта на темата.

На **второ** място е договарянето на участниците при регламентирания условия – информирано писмо, аудиозапис за целите на изследването и унищожен след това.

На **трето** място е протичането на самото интервю, в контекста на поддържане на разговора и спазване на договорената рамка.

На **четвърто** място е избягването на допълнителни въпроси то контекста на интервюто, които да не засягат прекалено травмиращи преживявания.

На **пето** място е допускането, че има разлика в преживяванията и приоритетите на една майка на дете с нарушения, спрямо тези на майка на дете без нарушения.

На **шесто** място, като стратегическа стъпка бих посочила формулирането на въпросите във въпросника. Въпросникът беше структуриран в окончателния вариант с 20 въпроса, които отразяват тенденциите от изследователските въпроси. В технологичен план самата конструкция на въпросника е направена по категории изследователски въпроси. След цялостното разписване, самите въпроси са обработени в логическа последователна свързаност като „планиран спонтанен разговор“.

Анализ

Интервютата протекоха според очакването. Времетраенето и на двете интервюта е около 54 минути. Участник Б (майката на 6-годишното момче) беше словоохотлив от участник А. При участник А (майката на 5-годишното момче) се провокираха много защити, които често накъсваха разговора с паузи или коментар „Обърках се. Не разбирам, какво ме питаш.“ И при двата участника обърканост предизвика моментът, в който трябваше да разграничат ролята си на майка от тази на „усещането за жена“.

По отношение на въпросите, включени във въпросника, не се наложи задаването на допълнителни тематични въпроси, но на моменти се правеше доуточняване от страна на интервюиращия.

Провокации, които се отчетоха и при двете интервюта беше моментът на темата за „предизвикателствата като майка и като жена“. И двете участнички тук се затрудняват или по-точно споделят, че нямат такива предизвикателства, въпреки че на няколко места преди това коментират затруднения, които са ги провокирали. В хода на интервюто се доуточнява и дефинира „Какво разбира под предизвикателство участникът в интервюто“ в началото на тематични модул, а не в

края, както беше планирано. Тази особеност в структурирането на въпросника се усети още по време на подготовката и беше проверена по време на първото интервю. Във второто интервю въпросът с предизвикателството беше поставен, съгласно предварителната планировка, но бяха в готовност за пренасочване (както и стана). Темата за предизвикателствата се коментира, поради това, че и двете жени са майки на деца с проблеми в развитието и са минали през много трудности до момента, а коментарите им омаловажават „постигнатото“.

Транскрибирането на интервютата отне 6 астрономични часа поради продължителността на провеждането им. Кодирането на интервютата следваха логичната последователност на тяхното провеждане. Следва сравнение на двете кодирания, търсене на приликите и разликите в коментарите на двете участнички. Основните идеи, които се очертават са насочени към това, че след като са станали майка и двете участнички споделят, че са „изгубили усещането си за жена и дори не се замислят за това“. Друга основна позиция е тяхната жертвоготовност в името на детето им и потребността им да се откажат от „удоволствия“ за себе си, за да има за „детето“. И при двете майки се наблюдава, че пряка връзка с тази позиция е „присъствието на партньора“, който е делегирал цялата отговорност върху отглеждането на детето на майката. Преживените предизвикателства и при двете майки не се отчитат като такива, а се омаловажава тяхната значимост. В този контекст възникват много въпроси по отношение на идентификацията на майката, както и темата за самооценката.

Предварителни резултати и тенденции:

Теми

Темите, които се обособиха след направения анализ, биха могли да се обобщят по следния начин:

1. Автономност
2. Идентичност
3. Идентификация
4. Завършен процес
5. Невъзможност за промяна
6. Загуба
7. Женственост

Темата за *автономността* е първата, която насочи вниманието ми към дифузността на границите между майката и детето. Липсата на автономност провокира поведение на несправяне при детето, което осмисля максималната отдаденост на майката, но и гневът ѝ от това, че детето няма самостоятелност. Тази обърканост, в резултат на тези емоции са в основата на поведение, което ангажира мислите и енергийния ресурс на майката. След такава всеотдайност тя се чувства изтощена и без желание за каквото и да било („изцяло съм отдадена на него“, „всичко правя за него“, „никой не ми помага“ и др.).

Преструктуриране в тази посока, би могло да освободи пространство за свободно време на майката и да даде шанс на детето да повярва във собствените си възможности за справяне.

Темата за *идентичността* също се обособява в двете интервюта. Въпроси, като: Кое е детето ми? Към кое семейство принадлежа? Към коя общност – просто на майка с дете или на майка с дете с нарушение? Имам ли партньор или сама отглеждам детето си? Кое е семейството ми?, показват объркаността в това да бъдеш майка. Но дали става въпрос само да бъдеш майка на дете с нарушение или по принцип социалната промяна на жената в майка води до тази обърканост. От настоящите интервюта не може да се даде отговор на този въпрос. Аналогично, когато майката е търсеца и не наясно с позицията и света около нея да не може да предаде модел на детето си, в който то да се усети сигурно в търсенето на собствената си идентичност.

Темата за *идентификацията* се откроява през въпросът Коя съм аз? и Кое е детето ми?. Изключително драматична тема, за която и двете участнички избягваха да говорят. Усещането за тъга към загуба на нещо мечтано и желано, но неосъзнато не позволи да се направи по-задълбочено интервюиране в тази посока.

Интересна тема за мен беше извеждането на „*Завършен процес*“. Може ли да се каже, че двете майки се усещат завършени като такива при наличието на дете с нарушение. И двете деца са на възраст, при която се предполага самостоятелност в обгрижването и самообслужването. Двете не деца не могат да се грижат за собствените си нужди и са напълно зависими от майките си, а това ограничава личното пространство на тези жени. Продължителността от повече от 4 години от очакването, поставя майките в усещане, че това „няма да има край и ще продължи вечно“.

Аналогично излиза и следващата тема „*Невъзможност за промяна*“. Най-често тя се асоциира с неизменната роля на майката като присъствие в живота на детето ѝ и това, че никой не може да я „смени“. Тук се прокрадва и темата за доверите, т.е. мога ли да се доверя на друг освен мен при отглеждане на „моето дете“, което само „аз разбирам, какво иска“. Тази позиция отдалечава и присъствието на бащата от контакта му с детето, както и затруднява и без това трудните партньорски взаимоотношения. Родителствуването също бих го поставила в тази рамка, като *невъзможност за промяна*, защото „не разбирам“ и „не знам, какво да променя“. „Тук и сега ситуацията е такава и няма изход. Искам, но не знам, какво да направя. Чувствам се безсилна и уморена.“ (цитат по интервюта на Б).

Темата за „*Загубата*“ кореспондира с нереализираните мечти да бъде майка, каквото си мечтаех на „нормално дете“. И двете участнички трудно коментираха тази тема или по-точно я заобикаляха, като търсеха опора в реплика като: „детето ми е такова, каквото е и аз го обичам точно такова“. Усещането ми за прикрит и неизразен гняв се прокрадваше почти през цялото време на интервюта. Реакциите и на двете жени бяха аналогични – избягваха темата за гнева и на кого да се „сърдят“. Открито поставяне не беше възможно, поради ранимостта.

Последната тема за „*Женствеността*“ се оказа ключова за моята интерпретация, защото и двете участнички, като че ли си бяха „забрали“ да бъдат жени, откакто са станали майки. Когато повдигнах темата за ролята им на жена в тяхното ежедневие, те и двете реагираха еднакво, независимо една от друга, т.е. с учудване.

Като че ли ми стоеше усещането, за какво говориш и това толкова ли е важно „при важната тема за мен, а именно да бъда майка на детето си“.

Обсъждане

В тази рубрика се коментират резултатите чрез една различна гледна точка през несъзнаваното и търсене на връзка с реалността. Допускането е, че трудността при работата с майки на деца с нарушения минава най-вече през техните защити, регидни представи и очаквания, които затрудняват усещането им за пълноценен живот. Метафоричното изложение би могло да разчупи традиционната рамка и да позволи един различен възглед на интерпретация.

Метафорите, които са резултат от мисловните анализи въз основа на интервютата, обособяват основата на следващите съждения:

1. „Пътят ми като жена завърши като какавида (търтей), а не като пеперуда.“
2. „И сам войнът е войн.“
3. „Увяхване“ („Жената в мен увехна и не знам дали ще се съживи.“)
4. „Целуната жаба“ (магическо преобразяване)
5. Разцъфтяла женственост: сезони – пролет/лято
6. Прецъфтяла женственост: сезони – есен/зима

В аналог на вече коментираните по-горе теми се появяват и тези метафори. Ще си позволя едно нестандартно обобщение през логическо свързване на самите метафори и как те си взаимодействат помежду си, нещо като един страничен неангажиращ поглед в тази ситуация.

„Пътят ми като жена завърши като какавида (търтей), а не като пеперуда, когато станах майка на моето различно дете. Но въпреки всичко, аз не се предадох, не се предавам и сега и продължавам, следвайки моята максима: И сам войнът е войн. Жената в мен увехна и не знам дали ще се съживи, защото рицарят на бял кон се оказа една целуната жаба от съдбовно магическо преобразяване. Разцъфтялата ми женственост е замръзнала през усещането ми, че сезоните няма да се сменят. („Аз ще си остана в моята зима.“) Моята женственост ще прецъфти, докато съм в застоия, пустошта и липсата на виталност, докато търся пътя за детето си и за себе си.“

ИЗВОДИ

- Темата и целта на изследването

Темата и целта на изследването остават актуални и провокират нови изследователски търсения. Прегледът на научната литература потвърди актуалността и значимостта на проблема, свързан с майчинството и родителствуването при деца с нарушения.

- Изследователските въпроси

Нещото, което би било полезно да се промени при следващи интервюта е именно разделението на въпросника на две части, т.е. да се направят две интервюта по темата. В едното да се включат само въпросите за ролята на майка, а в другото да

се говори за ролята на жената през усещането ѝ за това. „Усещането за жена“ излезе като доуточняващ момент и при двете интервюта и затова се припознава като автентичен материал.

- Извадката

Разширяване на извадката с още поне шест майки на деца с други нарушения, за да провери дали тенденциите, които се наблюдават ще се запазят.

- Методите за набиране на данни

Методите за набиране на данни биха могли да се разширят с въпросник за самооценка и въпросник за родителски стил на възпитание.

- Въпросника за интервюто

Самите въпроси във въпросникът остават непроменени, защото те показаха, че са „работещи“ в този вариант. Също така, при разширяване на извадката ще позволи позоваване на вече направените изводи и тенденции.

- Подхода за анализ на данни

Да се направи анализ на данните и през количествени методи.

- Предварителните резултати: темите и тенденциите.

Предварителните резултати показаха очертаните тенденции, насочени към идентичност, идентификация, търсене на себе си. (виж рубрика \$ **Предварителни резултати и тенденции** =

- Теориите за идентичността биха боли изключително полезни при търсене на отговор на провокираните от това пилотно изследване въпроси.

Използвана литература:

- Crettenden, A., Wright, A., & Beilby, E. (2014). Supporting families: Outcomes of placement in voluntary out-of-home care for children and young people with disabilities and their families. *Children and Youth Services Review*, Volume 39, 57-64.
- Hauser-Cram, P., Warfield, E., Shonkoff, P., Krauss, W., Sayer, A., & Upshur, C. (2001). Children with disabilities: a longitudinal study of child development and parent well-being. *Monogr Soc Res Child Dev.*; 66(3):i-viii, 1-114; 115-126.
- Helland, W. A., & Helland, T. (2017). Emotional and behavioural needs in children with specific language impairment and in children with autism spectrum disorder: The importance of pragmatic language impairment. *Research in Developmental Disabilities*, Volume 70, 33-39.
- Kirk, E., & Sharma, S. (2017). Mind-mindedness in mothers of children with autism spectrum disorder. *Research in Autism Spectrum Disorders*, Volumes 43–44, 18-26.
- Weiss, J., Robinson, S., Fung, S., Tint, A., Chalmers, Ph., & Lunskey, Y. (2013). Family hardiness, social support, and self-efficacy in mothers of individuals with Autism Spectrum Disorders. *Research in Autism Spectrum Disorders*, Volume 7, Issue 11, 1310-1317.

The influence of online learning following the coronavirus crisis on students at risk of dropping out

Shlomit Cohen,
Tel Aviv - Israel

ABSTRACT

Like many crises in the world, the coronavirus crisis has both accelerated and slowed technological, economic, social, political, and educational processes in the world in general and in Israel in particular.

On March 11, 2020, the World Health Organization declared that the coronavirus was a global pandemic. The coronavirus spread around the world in February 2020 and caused the citizens of the world to enter into compulsory lockdowns. Many restrictions accompany this situation, when the main restriction is the use of the measure of social distancing.

The restriction imposed by the need for social distancing led to the closure of the education systems around the world. According to UNESCO, more than 130 countries around the world closed the education system and more than 37.1 million students are not attending education frameworks (in BarLev, Yavo, Rimon-Greenspan, Oren, & Moran-Gilad, 2020).

1. The Adjustment of Education System Stuffs to Remote Teaching

The education systems in the entire world are developing distance learning curricula and learning programs and ways of action for coping with the challenges posed by the coronavirus pandemic. In the past months we have seen processes of learning and sharing knowledge, the aim of which is to improve the performance of the education system in this period and in the future. Professionals from different countries share data, policy solutions, and relevant research knowledge. In a short period of time, almost from today to tomorrow, the entire system shifted to a format of distance learning, in which the relationship between the teachers and the students was in an online environment, when all the partners in the act of learning-teaching stayed in their homes.

The remote teaching format obligated the teachers to adjust immediately to the change that is expressed in a number of dimensions of their role: formation of the interpersonal relationship with the students, learning and implementation of methods of distance teaching (when some of the teachers had not yet attempted this), re-adjustment to the relationship with the parents, who suddenly became direct observers in the lessons, maneuvering between their role as a teacher and the other roles that they fill in the home at the same time, and of course mental adjustment for the continuation of the work routine in a shaky and oppressive reality.

Distance teaching and learning became in this period an important component of the education system both in times of emergency in short and unexpected periods of time and in routine times and continuously. In a time of emergency, with the outbreak of the coronavirus pandemic and an increase in the level of morbidity, when there is a need to close the schools, it today is the main apparent solution for filling one of the important roles of the school – the inculcation of knowledge and life skills.

1.1 What is the Dropping Out Phenomenon

Dropping out is an event that occurs at a certain time. It is possible to measure dropping out according to different time periods: dropping out during the school year, dropping out during the quarter, trimester, or semester; or dropping out during any longer period, of a number of years. When talking about the influence of distance learning on students at risk of dropping out, we address a limited number of months delineated in time, which is characterized by absences from the school or alternatively repeated tardiness.

Overt dropping out describes a situation of physical disconnection of the boy or girl from the education system intended for the age group (in other words, students who are not registered in the education system). It is possible to identify three prominent groups among the dropouts: youths who decided to disengage from the education system and they stop searching for educational alternatives; youths who after a short period of time of disengagement from the education system search for a way to re-integrate into it, and youths who because of life circumstances not dependent on them remain outside of the education system. Implicit dropping out describes a situation of frequent absences from the education system or passive presence in the classroom without experiencing a process of meaningful learning. It is possible to identify a number of subgroups of youths who are at risk of implicit dropping out: youths who are frequently absent and for long periods, youths who show up for the studies in the morning and then skip classes in the middle of the day or even in the morning, and youths who attend the classes but in essence do not connect to the educational-learning process occurring in them. This population is also characterized by a feeling of alienation towards the school and behavioral and social problems (Winniger, 2014).

1.2 What is Online Learning

Online learning is a type of electronic learning, which makes use of the Internet. Online learning is one of the possibilities for the implementation of computer-integrated learning, and it can be performed also through every other electronic device that enables access to the Internet, such as a computer, tablet, and smartphone (Goldshmidt, 2013).

1.3 What is the Connection Between Remote Learning and the Dropout Phenomenon

The closing of the education systems has significant implications on the life of all students and parents, but it especially influences the students who are at-risk of dropping out and the members of their family.

In recent years, the education system has set for itself the goal of reducing the dimensions of the phenomenon of dropping out. About 11% of the students are identified as found at the risk of dropping out. It is possible to see the dropping out of students on the continuum between implicit dropping out and explicit dropping out.

In recent decades, considerable attention has been directed towards children of school age who are not found in an educational framework – whether they never entered it or they dropped out from it. State organizations and international organizations have recognized at the turning point of the second millennium that a large percentage of the children in the developing countries do not receive a school education at all and a large percentage of the students in the developing countries do not complete the school and drop out of it (UNESCO & UNICEF, 2015).

At the end of September 2020, a survey was held in Israel among fifty (50) eleventh grade students at risk of dropping out in the center of the country following months of distance learning and after they received the results of their high school matriculation examinations. According to Zviran (2020), the information collected needs to address the registration data of the students in the education system and their absences, which are, as aforementioned, the main measure of the dropping out. In addition, it is necessary to collect data on additional variables in order to obtain a detailed picture of the characteristics of the drop outs and to deepen the understanding of the characteristics of the phenomenon of dropping out. The data that it is possible to collect includes age, sex, grade, academic achievements, residential region, social-economic status, parents' education, ethnic origin, and immigration background.

The results show that the changes that occurred in the education system following the coronavirus crisis influenced the students at risk of dropping out from a number of aspects, for better or for worse. Regarding the change, the results show that in terms of attendance in the online lessons, the students at risk of dropping out did not improve the number of hours they were present in the lessons. In contrast, there was a significant change in the results in the high school matriculation examinations. It was found that teachers who put the student's needs in the center and who invest tireless efforts to meet these needs prevented students from continuing to drop out. The student-oriented approach has an emotional aspect and a behavioral aspect. The emotional aspect is expressed in caring, dedication, and commitment to the student's wellbeing. The behavioral aspect is expressed in a personal relationship with the students, closeness, and even conversations initiated daily in order to increase their motivation to learn and take part in the lessons. The continuation of the dropping out of students at risk is prevented because of teachers with these traits.

However, only 7% of the teachers who appear in the sample have this type of emotional and behavioral orientation on the students. Therefore, there was not a positive influence on the attendance of these students in the online lessons. Some of the teachers do not communicate with the students, do not send messages, do not care whether the students

submit work, whether they enter the online lessons, and whether they manage and understand, and some even send general messages that include all the classes in the grades they teach in the school and expected to receive an answer in return. According to the students, they shorten processes and receive money without their work being done at all (Yizchak, 2020). The world thinks digitally, the school needs to think digitally (Azulay, 2020). There must be a dialogue that creates meaning, a dialogue that will prevent the dropping out.

2. Reasons of Dropping Out Due to Remote Learning

2.1 the socioeconomic issue

One of the significant reasons for the overt dropping out of the students from the online lessons is economic problems. These students do not have access to the Internet and other means necessary for online distance learning. The very access to distance learning – the number of computers at home relative to the number of people, Internet broadband, number of quiet spaces that enable concentration – all these are far less in families with a weak social-economic background than in established families and in some families they are nonexistent. The parents' ability to help their children cope with the material conveyed through digital means generally is far better in established groups.

The distance learning system operates and serves many students through the hard work of the teaching staff. There is no orderly response from the Ministry of Education for students from underprivileged populations and for students who do not have access to online learning.

2.2. The ADHD Issue

However, students at risk of dropping out also tend more to lose attention and understanding. The moment things are recorded and are available for the learner after the end of the lessons, the student tends less to prepare summaries. Many research studies (Azulay, 2020) show the relationship between the summary the student prepares during the learning and the understanding. The summarization creates an initial processing of the knowledge – initial acquisition of ownership of the knowledge. In other words, the risk is that the learners will become passive. Hence the way to implicit dropping out, and even to explicit dropping out, is very short.

2.3 The Social Issue

One of the things that enable the students' perseverance is the same social glue and sense of belonging to the group. Social integration is considered one of the important variables in every model for the students' perseverance and its absence is considered one of the prominent factors in the students' dropping out (Rovai, 2003).

In contrast, there was a significant change in the results of the high school matriculation examinations. Research of the data indicates that the reason is that the students solved the preparatory pre-matriculation tests¹ online in their homes. This allowed them to be helped

---

¹ The pre-matriculation test is a test in the style of the matriculation examination held before the actual examination in the school.

by outside factors, such as private teachers for solving the problems. Thus their in-school matriculation grade² soared. The Ministry of Education decided to hold some of the high school matriculation examinations for the 2020-2021 school year. According to this decision, three mandatory matriculation examinations were held for everyone in language, mathematics, and English, as well as two elective matriculation examinations, one in a humanities and one in a science.

The following question is asked. What did the change in the scores derive from and does it predict percentages of success in the future for these students? The relationship between the sector in the education system and the question is examined with regard to the influence of the online learning on the students at-risk of dropping out and the following characteristics of the respondents – age, grade, and sector in the education system. A significant correlation was found with the sector in the education system: the positive influence on the results of the high school matriculation examinations is far stronger among students who learn in state education than among students who learn in Ultra-Orthodox education and state religious education.

3. Testing and Evaluating During the Remote Learning

In July 2020 the Committee of the University Heads announced that following the decision of the government all the tests at the universities would be cancelled. The tests would be held from a distance. In cases where a test could not be held, a passing grade was given automatically. Thus, the mean of the tests rose by 20% relative to previous years, in parallel to an increase in the high school matriculation scores also of the students at-risk of dropping out, as arose in the findings of the survey. This datum derived, as aforementioned, from the fact that the students took the pre-matriculation tests in their homes and were helped by professional factors. Moreover, in every subject the material underwent a focused change, in which the amount of the material, the number of the topics, and the number of the questions, was reduced and there was even choice among the questions. Moreover, in the State of Israel the people proctoring the matriculation tests are retirees, who could not come to the schools because of the risk of coronavirus. Hence, many tests were conducted as internal tests, held by the school teachers. It should be noted that these teachers helped the students during the tests. It should be emphasized that the students at-risk of dropping out are assessed and receive accommodations and some of them even take modified tests. As a result of the coronavirus crisis, these students were granted more extensive accommodations, and in most cases the testers were the subject teachers in the school. The outcome was the increase in the scores of the matriculation examinations and in the percentage of students eligible to receive the high school matriculation certificate.

4. Conclusion

The present article examined the influence of the transition to a full format of distance learning following the coronavirus crisis on the students at risk of dropping out in Israeli

---

² The in-school matriculation score is averaged with the student's results on the government-administered matriculation exam to achieve the final matriculation grade in the subject.

society. The literature overwhelmingly suggests that distance learning is more prone to dropping out relative to traditional learning. The reasons are related also to the fact that distance learning is more sensitive to the learner's academic skills and to failures of structure and requires greater connection among the learners and between the lecturer and the learners. On the basis of the inquiry community model of Garrison and Arbaugh (2007), the unique conditions of the coronavirus crisis did not act in favor of the reduction of the overt dropping out in the lessons but contributed to the increase of the percentage of eligibility for the high school matriculation certificate because of changes in the format of the testing, changes in the focus and scope of the material, and changes in the manner of holding the test itself.

What can be done in pedagogical terms to prevent dropping out?

Social cooperation will increase the motivation to participate in the online lessons and to learn. Social presence is the awareness of the community of learners and the willingness to cooperate with them. It is possible to reduce the dropping out from the online learning through the advancement of the social involvement of the students in the online lessons through tasks that will obligate or increase the chance of communication among the students and thus the motivation to learn and to enter the online lessons, for example, activity in small groups in Zoom rooms, forum tasks in which the students are required to publish their response or respond to a peer.

In addition, it became clear that teachers who displayed a personal attitude towards these students and increased their awareness of their own learning processes prevented the dropping out of these students. This is the teacher who is present and encourages her students. The teacher must cope with the processes of growth, maturation, and shaping of the personality in the meaningful stages in the students' lives.

To conclude, I will devote a number of words to the evaluation at the end of the school year and the high school matriculation examinations. It is necessary to pay attention to the fairness of the assessment and to offer alternative assessment (to the test), which will be reliable and trustworthy and will properly reflect also the level of the students at risk of dropping out. It is possible to conclude that the transition to online learning following the coronavirus crisis is a risk for students at risk of dropping out because of the greater absences of the students from the online learning. However, although it would seem that there is a rise in the level of grades, it was found that this increase derived from pedagogical and even unethical changes made in good faith.

References

- Azulay, S. (2020). *To Educate Actors of Meaning*. (Hebrew)
- BarLev, L., Yavo, M., Rimon-Greenspan, H., Oren, Y., & Moran-Gilad, L. (2020). *Children with Disabilities in the Education System During The Coronavirus Crisis – Review Of The International Policy*. Meyers-Joint Brookdale. (Hebrew)
- Garrison, D. R., & Arbaugh, J. B. (2007). Researching the Community of Inquiry Framework: Review, Issues, and Future Directions. *The Internet and Higher Education*, 10(3), 157-172.

- Goldshmidt, R. (2013). *Online Academic Learning and Recognition of It*. HaKnesset: Center of Research and Information. (Hebrew)
- Lahav, H. (2014). From 'Implicit Dropping Out' to 'Explicit Dropping Out' and the Relations between Them. *From Disconnection to Inclusion*, 51, Jerusalem: Administration of Society and Youth, Ministry of Education.
- Park, J. H. (2007). Factors Related to Learner Dropout in Online Learning. Online Submission.
- Rovai, A. P. (2003). In Search of Higher Persistence Rates in Distance Education Online Programs. *The Internet and Higher Education*, 6(1), 1-16.
- Trumer, M., Bar-Zohar, Y., & Kfir, D. (2014). Coping with Implicit Dropping Out among Students At Risk in the Schools. *From Disconnection to Inclusion*, 58, Jerusalem: Administration of Society and Youth, Ministry of Education.
- UNESCO Institute for Statistics & UNICEF - United Nations Children's Fund. (2015). *Fixing the Broken Promise of Education for All: Findings from the Global Initiative on Out-Of-School Children: Executive Summary*.
- Winniger, A. (2014). *Implicit Dropping out and Irregular Attendance in the Education System*. HaKnesset: Center of Research and Information. (Hebrew)
- Yizchak, G. (2020). The Influence of the Coronavirus Crisis on the Teacher's Status in the Eyes of the Parents and Students. Levinsky College of Education. (Hebrew)
- Zviran, G. (2020). Dropping Out of Students from the Education System: Definition, Measurement, and Prediction. *Initiative*. (Hebrew)

Въздействие на пропорционалния данък върху неравенството в България

Стоян Танчев

Главен асистент доктор, Югозападен университет „Неофит Рилски“,
email: stoyan_tanchev@swu.bg

РЕЗЮМЕ

Статията изследва въздействието на пропорционалния данък върху неравенството в България измерено чрез индекса Джини. С метод на най-малките квадрати (МНМК) е моделирана връзката между индекса Джини, темповете на нарастване на БВПН, брутните и нетните средни доходи за периода от 2008 г. до 2019 г. Изводите от емпиричния анализ показват, че след облагане на доходите с пропорционален данък неравенството в България не се понижава, а продължава да се повишава.

1. Увод

Една от основните критики към пропорционалния данък е, че води до повишаване на неравенството след облагане на доходите. Облагането с един данъчен размер ощетява ниските и средните доходи за сметка на високите. Популярен инструмент за измерване на неравенството е Коефициентът Джини. Той показва разликата между благосъстоянието на бедните и богатите в едно общество. Стойностите с които се измерва разликата в благосъстоянието са от 0 до 100. Ако коефициентът е равен на 0, то тогава в икономиката е налице оптимално разпределение на дохода. Колкото по-висок е този коефициент, толкова неравенството в доходите е по-голямо. В страните по света коефициентът варира различни граници от 25 до 75. Неравенството в разпределението на доходите с коефициента Джини е препоръчително да се изследва по децилни групи, Гунов, Т. и Узунова, Р. (2018). Изчислява се с формулата:

$$(3.8) G_r = 1 - 2\sum C_j - 1/k,$$

Където:

C_j - са кумулативните относителни дялове на признака по групи;

k – броят на групите.

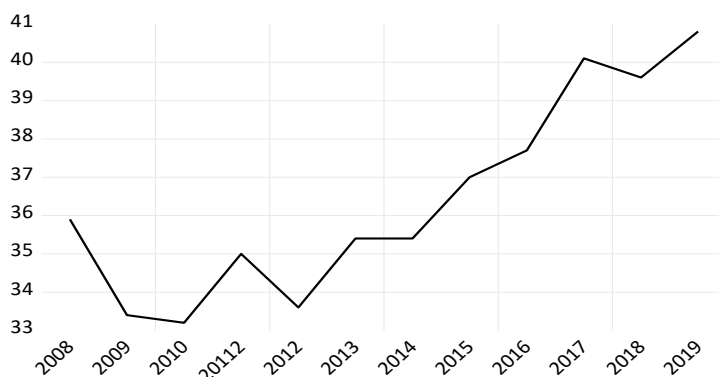
Неравенството може да се измери по три начина- чрез разпределение на доходите преди облагане с данъци, след облагане с данъци и, след облагане на доходите и предоставяне на държавни социални трансфери към хората с ниски доходи. Първият начин показва структурата на обществото. Вторият начин показва отношението на държавата към обществото. Третият начин включва социалната политика на държавата. За да се отчете ефектът на данъка върху неравенството е добре да се изследва вторият начин.

Фигура 1 показва неравенството в разпределението на дохода измерено, чрез коефициента Джини след приемане на пропорционалния данък без плащания на социални трансфери от страна на държавата.

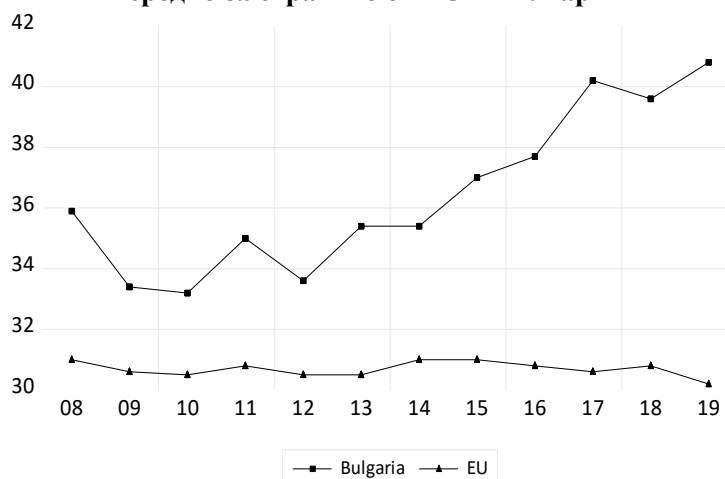
Фигура 1. Неравенство в разпределението на дохода- коефициент на Джини
Gini coefficient

Източник: НСИ

Стойностите през годините варират от 33,2 до 40,8. След 2012 г. показателят трайно се завишава. Средната стойност на коефициента Джини за България е 36,4, а за страните от ЕС показателят е 30,7. Неравенството в България е с 18,6% по-високо от средната стойност на ЕС и отнежда първо място на страната. Неравенството в България се увеличило с 22%, а за същия период неравенството в страните от ЕС се е понижило с 3,2%. Фигура 2 показва средните стойности на неравенство в разпределението на дохода изчислени с коефициента Джини за страните от ЕС и България

Фигура 2. Неравенство в разпределението на дохода- коефициент на Джини, средно за страните от ЕС и България

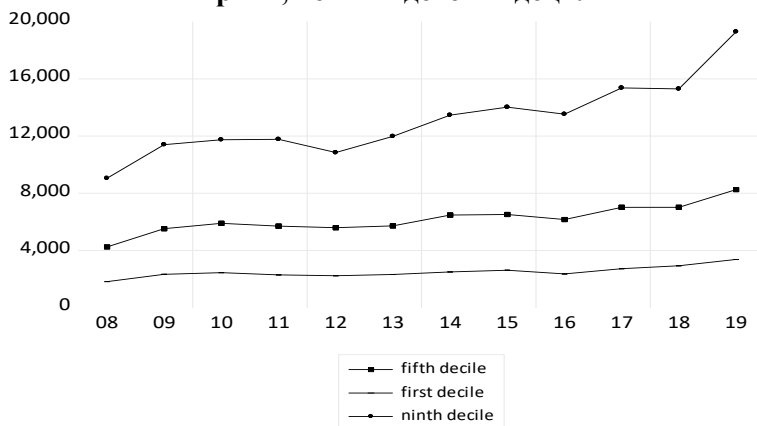

Източник: Евростат

Неравенство в разпределението на дохода добре описва разликите в България и ЕС. Докато в страните от ЕС, то почти не се променя, то в България неравенството през последните години значително се повишава. Една от причините е бързото нарастване на високите доходи. На фигура 3 е показано нарастването на доходите в първия, петия и деветия децил.

Фигура 3. Нарастване на номиналната стойност на дохода в първия, петия и деветия децил

Източник: НСИ

Нарастването на дохода по децилни групи показва, че нарастването на високите доходи значително изпреварва нарастването на най-ниските доходи. Повишението на най-ниските доходи с по-високи социални разходи или с промяна на начина за облагане на доходите на тази група.

Могат да се посочат няколко основни причини за повишеното неравенството:

Първо, бързото увеличение на заплатите на най-високите доходи (девети децентил) и сравнително по-бавното увеличение на най-ниските доходи (първи децентил). Най-високите доходи са се увеличили със 113%, а най-ниските с 85%. Това показва, че увеличението при високите доходи е с 33,2% по-високо спрямо ниските. Например, през 2019 г. 20% от населението с най-висок доход получава 11,2 пъти повече в сравнение с двайсетте процента от хората с най-нисък доход.

Второ, липсата на преразпределителен ефект на пропорционалния данък. Той не преразпределя доходи, а това води до повишаване на неравенството. Например, минималната работна заплата се е увеличила с 177%, но това не води до понижаване на неравенството.

Трето, теорията на пропорционалния данък се свързва с т. нар. негативен данък. Той предполага активна социална политика от страна на правителството. Липсата на адекватна социална политика също подкрепя увеличението на неравенството. Една от основните причини за по-високите нива на неравенство в България спрямо ЕС-27 е разликата при разходите за социално подпомагане от страна на публичния сектор, Гунов, Т. и Узунова, Р. (2018).

2. Преглед на литературата

Неравенството при разпределението на доходите е подложено на обстоен анализ. Резултати от емпирични са публикувани от: Моздзиерз, А. (Moździerz, A. 2015), Грофман и кол. (Grofman, B. et all 2019), Кожухаров, С. и кол. (Kozuharov, S. et all 2015), Гунов, Т. и Узунова, Р. (2018), Манолева, С. (Manoleva, S. 2017), Халлаерт, Ж. (Hallaert, J. 2020), Коен, С. (Cohen, S. 1999), Каанек, М. и кол. (Kahanec, M. et all 2012), Дункан, Д. (Duncan, D. 2012), Бисуас, С. и кол. (Biswas, S. et all 2017), Илие, С. (Ilie, S. 2008), Попеску, М. (Popescu, M. et all 2019).

Моздзиерз, А. (Moździerz, A.2015) изследва неравенството в Полша, Чехия, Словакия и Унгария за периода 2005-2013 г. С емпиричен анализ доказва, че в Словакия неравенството се е понижило след връщане на прогресивния данък. В Чехия увеличението на социалните трансфери понижали степента на неравенство. Гофман и кол. (Gofman, B. et all 2019) че, намаляването на неравенството може да бъде постигнато с по-гъвкави социални политики, а не само с прогресивни данъци. Кожухаров, С. и кол. (Kozuharov, S. et all 2015) изследват индекса GINI в Македония за периода 2003-2014 г. Публикуват резултати, че пропорционалният данък върху доходите увеличава неравенството.

Гунов, Т. и Узунова, Р. (2018) изследват неравенството в България за периода 2007-2016 г. Емпирично потвърждават, че индексът GINI в България се е увеличил с 8,5% след приемане на пропорционалния данък върху дохода. В страните от ЕС средното увеличение е с 0,6%. Отправят препоръки, че високите нива на подоходно неравенство повишават сериозно риска от социално изключване, което носи редица негативни последствия, най-значимите от които са намаляването на производителността на труда и възможностите за растеж на икономиката.

В друго изследване за България проведено от Манолева, С. (Manoleva, S. 2017) са изследвани детерминантите на неравенството за периода 2005-2015 г. Използвани са променливите- БВП на глава от населението, дял от сектора на услугите в брутната добавена стойност, преки чуждестранни инвестиции, темп на нарастване на инфлацията, социални разходи и брутен коефициент на записаните в средното образование. Емпирично с OLS доказва, че нарастването на БВП на глава от населението и дялът на сектора на услугите, като дял от брутната добавена стойност водят до по-голяма диференциация на доходите.

Халлаерт, Ж. (Hallaert, J. 2020) също изследва неравенството в България за периода 2007-2019 г. Емпирично доказва, че неравенството на разполагаемите доходи в България се е увеличило и е най-високото в ЕС. Посочено е, че България не компенсира нарастването на неравенството в пазарните доходи за разлика от повечето страни от ЕС. Преразпределението през бюджета се е понижило и е сред най-ниските нива в Европа. Този спад се дължи на въвеждането на пропорционалния данък и на ниският дял на социални разходи. Това води до значително увеличение на неравенството в разполагаемия доход.

Коен, С. (Cohen, S. 1999) изследва неравенството в САЩ. Доказва, че ако пропорционалният данък се приеме неравенството сред ниските и средните доходи, ще се повиши.

Каанек, М. и кол. (Kahanec, M. et all 2012) изследват коефициента Джини за Чехия за периода 1958-2010 г. Доказват, че пропорционалният данък върху доходите приет през 2006 г. е увеличило неравенството.

Дункан, Д. и Петер, К. (Duncan, D. and Peter, K. 2012) изследват неравенството в дохода за 55 страни за периода 1981-2005 г. С OLS откриват доказателства, че увеличението на размерите на прогресивния данък за високите доходи води до намаляване на неравенството. В страни приели пропорционален данък неравенство в доходите се увеличава.

Бисуас, С. и кол. (Biswas, S. et all 2017) за периода 1980-2008 г. емпирично доказват за икономиката на САЩ, че ако данъчното облагане намалява бедността икономическия растеж се увеличава.

Илие, С. (Pie, S. 2008) изследва неравенството за периода 2006-2016 г. в Румъния. Емпирично потвърждава, че нарастването на дохода след облагане с пропорционален данък увеличава неравенството. В друго изследване за Румъния проведено от Попеску, М. и кол. (Popescu, M. et all 2019) за периода 2016-2018 г, емпирично е доказано, че пропорционалният данък върху дохода води до увеличение на неравенството.

От емпиричните оценки може да се посочат няколко основни извода. Първо, всички изследвания затвърждават, че пропорционалният данък повишава неравенството след облагане на доходите. Второ, прогресивният данък има обратният ефект, т.е. понижава неравенството. Трето, при пропорционален данък правителството може да намали неравенството, като увеличи социалните разходи.

3. Методология и данни, използвани в изследването

В настоящото изследване са приложени методите- OLS и корелация. Използвани са годишни данни на НСИ за периода 2008-2019 г. с включени 12 наблюдения. Използвани са променливите- Коефициент Джини, брутен вътрешен продукт на глава от населението, брутен среден доход, нетен среден доход. Данните включени в изследването с изключение на коефициента Джини са като темпове на нарастване.

4. Резултати от изследването

Тестът за единичен корен на индекса Джини, брутен вътрешен продукт на глава от населението, брутен среден доход и нетен среден доход показват, че базовите стойности на променливите са стационарни като група (вж. Таблици 3.38).

Таблица 3.38. Групов тест за стационарност на базовите стойности на GINI, GDPPK, GAS и NAS

Метод	Статистика	Вероятност	Кроссекции	Наблюдения
Нулева хипотеза: Има единичен корен (допуска наличието на общи процеси на единичен корен)				
Левин, Лин и Шу t*	-2.21387	0.0134	4	43

Източник: Съставена от автора

Резултатите от оценката на Уравнението за целевата променлива в **OLS** модела **Индекс Джини** са показани в Таблица 3.39.

Таблица 3.39. Резултати от иконометричната оценка на целевата променлива Индекс Джини

Променлива	Коефициент	Стандартна грешка	t-Отношение	Вероятност
GDPPK	0.556461	0.262389	2.120748	0.0667
GAS	0.519882	0.255133	2.037693	0.0759
NAS	0.087652	0.258587	2.041638	0.0706
Constant	29.81570	2.460641	12.11704	0.0000
R-squared	0.596002	Mean dependent var		36.42500
Adjusted R-squared	0.444503	S.D. dependent var		2.639258
S.E. of regression	1.967083	Akaike info criterion		4.452182
Sum squared resid	30.95531	Schwarz criterion		4.613817
Log likelihood	-22.71309	Hannan-Quinn criter.		4.392338
F-statistic	3.934031	Durbin-Watson stat		2.506759
Prob(F-statistic)	0.053871			

Данни: НСИ

Източник: Съставена от автора

Променливите в Уравнението на OLS модела са статистически значими при критично равнище от 10%. Най-голямо въздействие върху нарастването на неравенството имат brutния вътрешен продукт на глава от населението и brutния среден доход. Следователно, неравенството в разпределението на доходите преди облагане се повишава чувствително. Положително, но по-слабо влияние оказва и нетният среден доход. Това означава, че след облагане с пропорционален данък разликата в неравенството на доходите продължава да се повишава, а не се понижава. Последният член е константа (свободен член), който също е статистически значим.

Стойността на коефициента на детерминация ($R\text{-squared} = 0.59$) показва, че 59% от изменението на Индекса Джини в България може да се обясни, чрез промените на независимите променливи. Вероятността на F-отношението ($\text{Probability F-statistic} = 0,05$) показва, че се потвърждава алтернативната хипотеза за адекватност на използвания модел.

Тук трябва да се направи следното важно уточнение, а именно, че това не означава непременно, че използваният модел е най-добрият възможен. Той просто отразява адекватно връзката между променливите включени в модела. Корелационните коефициенти потвърждават резултатите от уравнението (вж. Таблица 3.40).

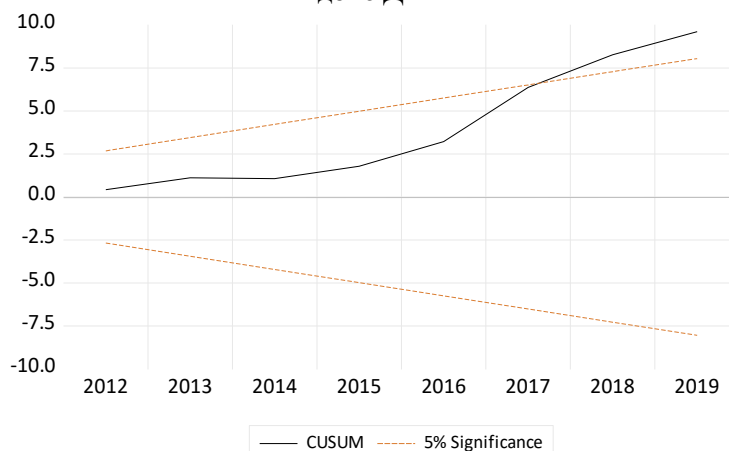
Таблица 3.40. Корелация на GINI, GDPPK, GAS и NAS

Variable	GINI	GDPPK	GMS	NMS
GINI	1			
GDPPK	0.588097	1		
GAS	0.502419	0.011775	1	
NAS	0.454947	0.472076	0.247421	1

Източник: Съставена от автора

Резултатите от теста CUSUM (Фигура 3.33) сочат, че Уравнението на Индекса Джини не е стабилно в динамичен времеви план. Действителните стойности на CUSUM са в рамките на доверителния интервал при 5% равнище на значимост през по-голям период от време, но излизат и извън тези граници.

Фигура 3.33. Тест CUSUM за динамична стабилност в Уравнението на Индекс Джини

Източник: Съставена от автора

Тестването за отсъствие на серийна корелация на смущенията показва, че нулевата хипотеза се отхвърля (вж. Таблица 3.41). Резултатите от теста за хетероскедастичност на остатъците, посочени в Таблица 3.42, са основание нулевата хипотеза за липса на хетероскедастичност да се приеме.

Таблица 3.41. Резултати от теста за серийна корелация на остатъците в Уравнението на Индекс Джини

F-отношение	5.676150	Вероятност F(2,42)	0.0413
Наблюдения R ²	7.850694	Вероятност Хи-квадрат(2)	0.0197

Източник: Съставена от автора

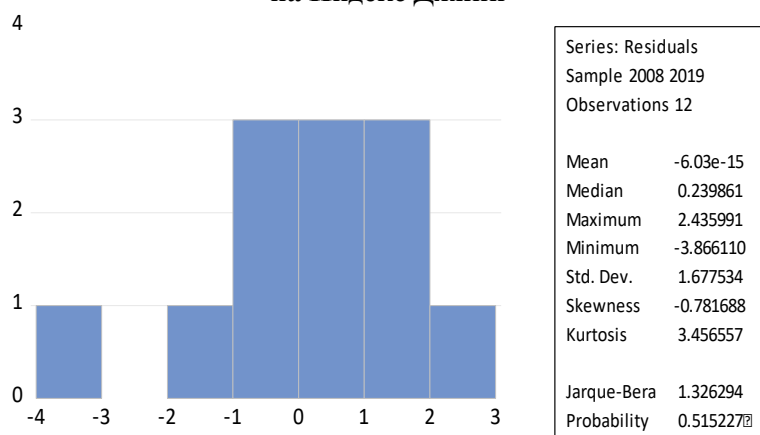
Таблица 3.42. Резултати от теста за хетероскедастичност на остатъците в Уравнението на Индекс Джини

F-отношение	1.603492	Вероятност F(3,43)	0.2635
Наблюдения R ²	4.506133	Вероятност Хи-квадрат(3)	0.2117

Източник: Съставена от автора

Вероятността на Jarque-Bera статистиката е 0.5 (вж. Фигура 3.34), което е основание да се приеме нулевата хипотеза за наличие на нормално разпределение на остатъците.

Фигура 3.34. Тест за нормално разпределение на остатъците в Уравнението на Индекс Джини

Източник: Съставена от автора

Наличието на серийна корелация на смущенията се свързва с малкото на брой наблюдения, които са 12.

5. Заключение

Неравенството в разпределението на доходите в България продължава да се задълбочава. Високите доходи се увеличават по-бързо от ниските доходи. Високият растеж на МРЗ не води до за понижаване на неравенството. Ниският пропорционален данък не само, че не понижава неравенството, но спомага за неговото увеличение. Изход от тази ситуация може да се търси по два начина. Първо, с промяна на начина на облагане на доходите, като се приеме необлагаем минимум или да се върне етажна прогресия преди реформата. Второ, при запазване

на статуквото е необходимо да се насочат усилията от правителството за увеличение на социалните плащания към лицата в риск от социална бедност, към т. нар. работещи бедни.

Използвана литература:

- Гунов, Т., Белухова-Узунова, Р. (2018). Подходното неравенство в България след присъединяването към Европейския съюз, Аграрен университет – Пловдив, Научни трудове, т. LXI, кн. 2, 2018 г., стр. 101
- Biswas, S. (2017). Income Inequality, Tax Policy, and Economic Growth, *The Economic Journal*, May 2017, DOI: 10.1111/eoj.12485. pp. 1-24
- Cohen, S. (1999). The Vanishing Case For Flat Tax Reform: Growth, Inequality, Saving, And Simplification, Volume 33, Number 3 Symposium: Linger Tax Issues for Valparaiso University Law Review *Valparaiso University Law Review the Twenty-First Century*, pp.819-853
- Duncan, D. (2012). Unequal Inequalities: Do Progressive Taxes Reduce Income Inequality?, IZA, Discussion Paper No. 6910, October 2012, pp. 1-42
- Grofman, B. et al (2019). The Effects of Lump Sum Transfers on the Gini Index Implications for Inequality Reduction when we Treat Taxation and Spending as Two Sides of the Same Coin, RESEARCH NOTE, pp. 3-16
- Hallaert, J. (2020). Inequality, Poverty, and Social Protection in Bulgaria, IMF Working Paper, WP/20/147
- Ilie, S. (2008). Income Inequalities in Romania in the Aftermath of the 2008 Economic Crisis, *Romanian Journal of Economic Forecasting – XXIII (2) 2020*, pp. 115-129
- Kahanec, M. et al (2012). Growing inequalities and their impacts in the Czech republic and Slovakia, *Gini Country Report Czech Republic and Slovakia, Country Report for The Czech Republic and Slovakia*, pp. 5-127
- Kozuharov, S. et al (2015). The impact of taxes measured by Gini index in Macedonia, *UTMS Journal of Economics* 6 (1): 41–52.
- Manoleva, S. (2017). Macroeconomic Determinants of Income Inequality in Bulgaria, Center for Economic Theories and Policies, Sofia University St. Kliment Ohridski, Faculty of Economics and Business Administration ISSN: 2367-7082, pp. 2-16
- Moździerz, A. (2015). Tax Policy and Income Inequality in the Visegrad Countries, DeGruyter, DOI: 10.1515/ngoe-2015-0022, pp. 12-17
- Popescu, M. et al (2019). Flat-Rate versus Progressive Taxation? An Impact, Evaluation Study for the Case of Romania, *Sustainability*, 11/6405, doi:10.3990/su11226405, pp. 2-16

Театралният спектакъл, публиката и неговата художествена цялост

Доц. д-р Милена Анева

Югозападен университет „Неофит Рилски“

ABSTRACT

The problem of the artistic entirety of stage art is not limited only to the creation of elementary continuity, even if it included not only the plot, but what we create it (conceptual), and the way we want to create (aesthetic). Because we again reach the form, without which spoke really is impossible. The same fact can be described in many ways, the same event can be drawn countless interpretations.

KEYWORDS: actor, theater, public, art

Възприемайки спектакъла и неговата художествена цялост, като процес, не можем да не отбележим, че като най-важна съставна част на трагедията Аристотел определя "съставът на събитията"(1, стр. 73), който той нарича фабула. Няма да се спирам върху споровете за фабула и сюжет- кое от тях е по-всеобемно и кое не, важното е, че и двата термина търсят поредността на действията и събитията, обемат в себе си "най-същественото, с което трагедията увлича зрителя - перипетиите и познанията, които са елементи на фабулата. "(1, стр. 74) От тук нататък следва, че за да получи трагедията (или която и да е драматургична творба) "зрелищната си постановка" е необходимо просто да се подредят логически правилно събитията едно след друго, като се осигури непрекъснатост на действието. Просто да се разкаже една история със средствата за театъра.

Всъщност това "просто" съвсем не е така просто и множество спектакли страдат именно от липсата на режисьорска фабула, от неизграденост на непрекъснатия "състав на събитията" и превръщането на спектакъла в механичен сбор от факти, несвързани от обща линия. "... *Самото изкуство се заражда от този момент, когато се създава непрекъсната, проточваща се линия на звука, на гласа, рисунката, движението. Докато съществуват отделни звуци, повиквания, нотки, възгласи вместо музика, или отделни чертички, точки вместо рисунка, или отделни трескави дърпаници вместо движение - не може и дума да става нито за музика, нито за пеене, нито за рисуване и живопис, нито за танц, нито за архитектура, нито за скулптура, нито, накрая, за сценичното изкуство.*"(6, т. 3, стр. 45)

Нямам претенции към другите изкуства, но що се отнася до театъра тази "непрекъсната линия", континуитетът на действието, е един от категоричните

признаци за наличието на процес. "Да речем гледате мач, после прекъсват предаването, за да ви предадат други, също така необходими информации, и някъде късно вечерта - отново се връщат към хокея. Изпуснали сте средата и затова финалът (резултатът, б. м.), макар че ви вълнува, съвсем не може да ви увлече със силата, с която би ви увлякъл, ако бяхте гледали всичко без прекъсване. Защото се е нарушила някаква последователност (в процеса на борбата, б. м). Вие сте пропуснали *някакви подробности във взаимоотношенията, някакви нюанси*, нещо се е прекъснало. "(к. м. , 2, стр. 389) Излиза, че именно заради тези "подробности и нюанси" в разкриването на човешкия характер се превръщаме в зрители. Не само на спортната борба (която подобно на изкуството е способна понякога да преодолява често физическото и да изявява психическото), но и на театралното представление.

Събитията сами по себе си не могат да се развиват, те са зрелищната структура на действието и като такава са относително статични, непроменливи - фиксирано произшествие, резултат от предшестваш процес и на оценъчната дейност. Но от момента на отминаването си, на превръщането си в обстоятелства, те не изчезват, дават ново начало или посока на действието, като оставят своя багаж върху плещите на участващите в тях и на засегнатите от тях. Никога събитието не отминава безследно, без да остави (за известно време или завинаги) някаква емоционална и интелектуална следа, без да създава житейски напластявания. Тези напластявания (жизнения опит) оставят своя белег както върху вътрешния мир, така и върху външния облик на човека, а за актьора поставят изискването да ги носи (като втори план) и обогатява с живота на ролята. Или поне така би трябвало да бъде - за съжаление, всеки от нас познава множество спектакли, в които всяко събитие остава само за себе си и единствено поредността им създава привидността на процес. "В нашата професия законът за непрекъснатостта е особено важен важен закон... Актьорите и режисьорите са длъжни така да "строят" своето произведение, че всичко да протича пред очите ни с абсолютна отчетливост, без живата тъкан някъде дори за секунда да е прекъснала своето пулсиране. Никъде никакви изпуснати "бримки", в които бихме загубили *всичко натрупано* (к. м.) "до" тях, а "след" които бихме се чудили: откъде пък се взема туй, което е последвало. Предидещото трябва да се прелива в следващото без загуби, без "изветряване". И даже когато в пиесата или спектакъла съществуват съзнателни "дупки", те трябва да се изработват така, че мисълта да може леко да ги запълва. Защото те не трябва да намаляват непрекъснатостта, а, обратно - да я засилват.. Да съединяват някак предшествашкото не с *привидното*, а с *реалното* му продължение. (2, стр. 389) По този начин се осъществява нещо, което наричам *натрупване на обстоятелства*, представляващо непрекъснато процесуално обогатяване на втория план в живота на ролята, пресъздавана от актьора.

"Натрупването на обстоятелства" уплътнява процеса на борбата, насища с напрежение ситуацията и създава мащаба на образа. "*Възможността да се обхване този или онзи образ за актьора се измерва не с времето, а с наситеността на*

ситуацията. "(3, стр. 59) Без това "натрупване на обстоятелства" сценичната действителност се разпада на отделни, несвързани помежду си случки и зрителя губи логиката на поведенията, на борбата, не успява да достигне до концепцията, не открива художественото оправдание на представлението. В този смисъл континуитета надскача елементарната последователност, превръща се в неотменно правило за театралното изкуство и като технология на творчеството, и като негова естетическа стойност. Това вече (без да изчерпва докрай термина) е художествено-творчески процес.

Що се отнася до "съзнателните дупки", за които говори Ан. Ефрос, доколкото те наистина са съзнателни, а не плод на професионална недостатъчност, то трябва да отбележим, че Ат. Натев под понятието "антракт" ги обявя (пресилено) "като родова специфика на драмата"(5, стр. 171) Аргументи за това той намира в "извънсценичния поток", чрез който "от откъслечно показаните постъпки може да се извлече цялостна представа, ако с тях се маркира определено човешко поведение. "(там, стр. 172) Според него "в антракта" (не става дума само за онзи антракт в театралния бюфет) зрителят продължава фантазно действието, реконструирайки и онова, което става с персонажите извън обсега на сетивата му, стига представлението да го е подтикнало към такова творческо разгадаване и очакване. Ако се отделим от шокиращото с неочакваността си смислово натоварване на "антракта", то ще стигнем до онова допълнение, което самия Натев прави: "*Определимостта* на тази представа (за това, което се показва на зрителя, в проекция към онова, което следва да се предполага "в антракта" – б. м.) е мислима единствено като *процес*. Зрителят не борави с някаква рисунка на въображението, която – веднъж завършена – може да се залепи в албума на паметта. Образите на драмата живеят за него и владеят неговото съзнание, когато той все още ги дорисува, все още ги изяснява. Композицията на драмата го *подтиква* да си състави *определена* представа за скицираното поведение. Неговото естетическо преживяване се заключава в самия този процес, а не в резултата." (5, стр. 192) Следователно това, което Натев нарича "антракт" (термин, от който той по-късно се отказва) и го определя като специфична, родова отлика на драмата, всъщност е именно *процеса, динамичната връзка и взаимната провокация между сцена и зала*. Но "за разлика от зрителя, той (актьорът – б. м.) е обвързан и с *резултата* от процеса, в който се изгражда реконструируемата представа." (там)

Небъбриво, лаконично и емоционално наситено. Макар че Товстоногов съветва: "ако говорим за методолози, режисьорът и актьорът трябва да се стремят да постигнат висока температура в емоционалното нажежаване на сцената, след което може да се загрижат за минималността на изразните средства." (7, стр. 226) При нас обаче, дали случайно, дали от органиката на актьорите или поради добре разбранана "природа на чувствата" в нашия спектакъл, изразните средства, актьорските приспособления се явяват в своята необходима достатъчност и твърде рядко ми се налага да ограничавам бъбривостта им.

Емоционално обогатените постъпки на персонажите, сами по себе си, без да създават събития дори, при своя естествен, логичен за развитието на конфликта ход, създават процес на натрупване, на постепенно емоционално насищане и уплътняване на образа. В това отношение бихме могли да се доверим на Виготски, който, цитирайки Толстой, твърди, че "... великото майсторство да изобразява характери се приписва на Шекспир само поради една негова особеност: Тази особеност се състои в *умението да води сцени, в които се изразява движението на чувствата*. Колкото и да са неестествени ситуациите, в които поставя действащите лица, колкото и да им е неприсъщ езикът, на които ги кара да говорят, колкото и безлични да са те, *те са самото движение на чувството: увеличаването му, изменението, свързването на много противоречиви чувства*." (2, стр. 307) Но без континуитета на всички тези натрупващи се, взаимоподкрепящи се и взаимоотричащи се в единството си, възникващи едно от друго чувства - характер не би се получил. Или поне - драматичен характер." Но в нашите спектакли артистите играят или "просто" по тъй наречената правда, просто говорят и никого не можеш да упрекнеш в лъжа, но никъде не избухва напрежението на това, което става, или непрекъснато играят драматизъм. Артистът се стреми всичко да бъде по-"драматично", той през всичкото време се тревожи, че зрителят може нещо да не забележи, и стова лишава зрителя от възможност да се досети и в резултат убива у него всякакъв интерес." (7, стр. 227)

Съдържанието намери своята форма. И още един път доказва, че максимата "формата в изкуството - това е всичко. Тя сама в себе си включва и съдържанието." (4, стр. 297), що се отнася до театъра, би трябвало да звучи "Формата в театъра е немислима извън процеса. Едва в него и чрез него се изявява формата на определеното съдържание, театърът като изкуство на динамичните форми."

Проблемът за художествената цялост на сценичното творчество не се изчерпва единствено със създаването на елементарния континуитет, дори ако в него включим не само фабулата, но и онова, за което я създаваме (концептуалното), и начина по който искаме да я създадем (естетичното). Защото пак опираме до формата, без която изказа наистина е невъзможен. Един и същи факт може да бъде описан по много начини, от едно и също събитие могат да бъдат извлечени безброй тълкувания. "Богатството на творбата не е в нейната даденост, още по-малко в нейната статична (непроменлива) структура. То произтича от факта, че в художествено сполучливата творба е заложено динамично ядро, което освобождава въздействената си енергия винаги когато творбата се възприема не като заключено в себе си съчетание на "пластове" и средства, а като "отворен" за комуникация предмет." (5, стр. 89)

Това "динамично ядро" на "художествено сполучливата творба" обикновено литературо- и театроведите определят с "тема" и "идея". Но за мен тези термини са прекалено статични. И макар да се ползвам от тях, предпочитам употребата на термина на проф. Чавдар Кръстев "болка", обединяващ себе си и темата, и идеята.

Защото авторът (дори непретенциозният разказвач на някаква най-елементарна случка) не тръгва към пресъздаването на някаква фабула без тя по някакъв начин най-напред да е засегнала с нещо собствената му личност. Нещо, с което той от своя страна иска за зарази възприемащите. И ако не можем да възразим на Товстаногов за твърдението, че "идеята трябва да бъде емоционално понятие"(7, стр. 32), то защо темата да е рационално понятни, след като именно от нея се извлича идеята? И защо тези взаимосвързани понятия да не се обединят в понятието "болка", което носи в себе си и концептуална натовареност, и сензорна реалност, и емоционален заряд. С болка идва човек на този свят, болки възприема, болки носи и разпръсква около себе си, с болка си отива. Дори радостта е другото измерение на болката и не случайно "плачем от смях" или "сърцето ни се свива от хубост". Всеки замисъл на значимо художествено произведение съдържа в себе си достатъчно назряла и изискваща освобождаването си не-клинична болка.

За да бъде разбрана точно "болката" като работещ термин проф. Чавдар Кръстев обикновено разказва на студентите си приказката за онзи цар, който имал кози уши и ликвидирал всички бръснари, които узнавали тайната му. Докато в царството му останало едно единствено младо бръснарче, чийто живот царят по неизвестни причини (или капризи) запазил. Но със заплахата, че ако каже някому - ще бъде убито. Върнало се бръснарчето в къщи, всички започнали да го разпитват как така се е отървало. То запазвало тайната си, но именно онова, което то знаело, а другите не знаели, започнало да расте в него като болка. Залиняло бръснарчето, поболяло се, никакви лекари и врачки не му помогнали, така и щяло да си отиде с тази напращяла в душата му болка, ако майка му не го посъветвала да излезе далеч в полето, в среднощен час, да изкопае дупка и да викне там своята тайна. Послушало я бръснарчето, отишло, изкопало дупката и викнало с пълно гърло "Цар Траян има кози уши! " Заровило дупката и му олекнало. Минали години и на това място израснало дърво, минали овчарчета, отчупили си клонки, направили си свирки и като ги надули, те пропяли: "Цар Траян има кози уши! "

Така е и с нас. Ако творецът не носи в себе си една болка, която не може да не сподели, то той е неспособен да твори. Погледната от осветената сцена, залата е дупката в която всяка вечер ние "викаме" своите болки, с които ни е заразил живота, залагаме ги там като семе, като "зърно" (странно съвпадение с термина на Немирович-Данченко, нали? виж 4, стр. 64-69) и очакваме от това да излезе песен или спектакъл.

Използвана литература:

- АРИСТОТЕЛ "За поетическото изкуство", "Наука и изкуство", София, 1975
Гачев, Т.Д. "Съдържателност на художествените форми. Епос. Лирика. Драма. София, 1982.
МИХОЭЛС, Соломон Михайлович, "Статъи, беседи, речи", "Искусство", Москва, 1960

НЕМИРОВИЧ-ДАНЧЕНКО, Вл. Иванович, "Раждането на новия театър", "наука и изкуство", София, 1989

НЕМИРОВИЧ-ДАНЧЕНКО, "Из миналото"

СОНДИ, Петер, "Теория на модерната драма", "Наука и изкуство", София, 1990

ТЕАТРАЛНАЯ ЭНЦИКЛОПЕДИЯ , в 5 т. , "Советская энциклопедия", Москва, 1961-1967

Актьорът – съмишленик и партньор на режисьора

ас. Цвятко Стоилов

Югозападен университет „Неофит Рилски“

ABSTRACT

In any case, the "birth of the action plan that the director offers to the actor must take place in public, in front of the actor's eyes. He needs to" see "the process of directorial thinking (not only in the first reading, but throughout the analysis period and a synthesis of the play - b. m.) The actor must understand it not only with his head, but also with his kidneys!" (k. m., 6, p. 51) Only then can we be sure that in the period of public creativity, he will build a process, but will not produce a result.

KEYWORDS: actor, theater, cinema, public, art

Динамичното впечатление и апетита, увлечението към ролите и мястото им в общото действие са онези *етапни резултати*, към които режисьорът се стреми в първия прочит, първото запознанство на състава с пиесата и неговия проект за осъществяването ѝ в спектакъл. Ако в това е успял, то и недолюбваната от мнозина актьори теоретична разработка ще бъде възприета без никаква съпротива, дори напротив - ще се окаже необходима във вече отприщения процес на реализация. Така или иначе "раждането на действията замисъл, който режисьорът предлага на актьора, трябва да става публично, пред очите на актьора. Той има нужда да "види" *процеса на режисьорското мислене* (не само в първия прочит, но и през целия период на анализ и синтез на спектакъла - б. м.) Актьорът трябва да го разбере не само с главата си, но и *с бърбреците си!*"(к. м. , 6, стр. 51) Едва тогава вече можем да сме сигурни, че в периода на публичното творчество той ще изгражда процес, а няма да поднася резултат.

Съставяне на "биографиите" е "Бабешки" метод, но добър за изясняване на предлаганите обстоятелства и за превръщането им във "втори план" на персонажа. Особено когато не се приказват приказки "въобще", а се вадят факти от текста. Там, където не достигат - измислят се конкретни случки. Дотолкова конкретни, че да предизвикват сензорни възприятия у актьорите – "... не "литературното" измисляне, не фантазията на разсъдка, а органичната за актьора фантазия на чувствата, която не винаги е лесно да се изрази с думи."(10, стр. 33)

„Не трябва да се претрупва артистът с разсъждения. Ние често не се съобразяваме с това, всеки откъс твърде подробно коментираме и това дава възможност на актьора да се отклони в отвлечено умозрително състояние.“ (15, стр. 237) – предупреждава Товстоногов. Но в нашите разговори ние изобщо не се стремим към онова "дървено философстване", с което твърде често се задръстват репетиции, особено ако си попаднал на набеден от критиката или самовъзприел се за "интелектуален" актьор. Стремяхме се към максимална конкретност на фантазията при обрисуването на тези обстоятелства такива, каквито са били в качеството си на събития. Къде по успешно, къде не толкова - връщахме на понятията сетивния им образ.

Но все още не бяхме пристъпили към конкретното действие на сцената, защото „...играта трябва да се роди на основата на точния разбор... Даже истерията има свой вътрешен чертеж! В живота – всичко това е *живот*. А в изкуството – разбор, анализ, конструкция, контур и чак след това истерия, ако, разбира се, истерията се е оказала нужна.“ (6, стр. 141)

"Навярно за това, че в началото на пиесата авторът залага всички тези свойства, от които по-нататък се развива целият художествен организъм на пиесата, много изследователи натоварват началото на пиесата с някакви особени свойства, различни от свойствата, присъщи на всички останали части на пиесата." (11, стр. 133) И за режисьорите е трудно да работят с актьорите върху началото на пиесата, защото то наистина трябва да носи не само белезите на останалото цяло, но и да представя в кондензиран вид "правилата на играта", по които ще протича срещата на бъдещия спектакъл със зрителите, но и правилата, по които ще се води процесът на овладяване на драматургичния материал от творческия колектив - в тези, специфични за всеки нов спектакъл, правила е скрит не само правилният подход към пиесата, но и успешният завършек на спектакъла.

"От точка А към точка Б тръгнал...". Само че в известната от ученическите години математическа задача "точка А" е сама за себе си, а в театъра същата тази "точка А" има своето оправдание в изминатия до нея път и не се отбелязва с вдигането на завесата, а с някакво такова произшествие, което вкарва всички действащи лица с разнопосочните им интереси и ценности в едно единно действие.

Ето го Чеховият "изстрел", който не е самата драма, но е случай, единен повод за действие, изходно събитие, включващо в единен конфликт всички действащи лица. Или "първият конфликтен факт на пиесата", според термина на Поламишев, който "открива възможността за овладяването на цялото драматическо произведение", и който "може да насочи вярно и целия по-нататъшен ход на

анализа, даващ разбиране за главния конфликт на пиесата, и възможност за проникване в жанрово-стилистическите особености на произведението. "(11, стр. 140)

По автор обаче, този факт съвсем не се проявява в началото на пиесата, Но цялата тази обосновка все още не ни дава театралната, действена "точка А", защото я няма оная "предигра", способна да ни въведе *зримо* в процеса на действието. Още повече, че А. И Кацман настоява, че "зрелището винаги става сега, пред моите очи, и ако то не става пред моите очи, значи това е не-зрелище и не-събитие, а предлагаемо обстоятелство"(7, стр. 15), и с това определя *събитието като зрелищна структура на действието*. Но "Събитието само по себе си не може да се "развива". Това, което говорихме за развитието на събитието, е всъщност развитие на конфликта, породен от него. "(14, стр. 46) Следователно, за да стартираме *конflikта*, ние би трябвало да превърнем от предлагаемо обстоятелство в събитие .

Не е нужно да се показва действието в подробности. Достатъчно е до съзнанието на зрителя да се доведат невралгичните му точки. Мотивите не трябва да се обосновават. Стига да се загатнат в сценичните постъпки и да имат отношение към логиката на основното действие... Чрез логиката на цялото се осъзнават подробностите на частите. "(9, стр. 136) Още повече, че Ат. Натев твърди, че спецификата на драмата е в способността на зрителя да съкомпозира, да доизгражда фантазно невидяното, неизиграното на сцената: "Зад всяка реплика, зад всяко движение на сцената прозира нещо, което се отнася до предполагаемия минал, сегашен или бъдещ живот "зад кулисите". Това, което се показва пред зрителя, е само продължение на онова, което се е разигравало, сега се разиграва или вероятно ще се разиграва извън сцената. И драмата задържа вниманието на зрителя в такава степен по свой специфичен начин, в каквато показаното съдържа доловимите предпоставки на онова предполагаемо, непоказано, с чиято помощ може да се създаде цялостната картина за героите, случките или състоянията на сцената."(9, стр. 103)

„Действието около себе си. Защото всяко събитие има тази способност - да създава съответна на характера му организация в действията на засегнатите от него лица. И двамата актьори съвсем честно отговориха чрез действие на въпроса "Какво бих направил аз, ако...?" като заместиха многоточието с конкретните предлагаеми обстоятелства на персонажите. Честно и безхитрошно. И от само себе си, спонтанно, се роди процеса, конфликтните взаимоотношения, мизансцена, интонациите, зрелището, жанра. А това вече е ефектът на анализа чрез действие.

"Режисьор, който работи по този метод, трябва да държи изпълнителите, целия актьорски състав в положение на постоянна творческа импровизационност. Ако артистът е изпълнителен, добросъвестен, старее се, но не е в състояние да импровизира - нищо не се получава... Щом актьорът е закостенял в навиците си и придобитите рефлексии, щом има "завършени" представи за начините на показване, живата импровизационност често му е недостъпна и предизвиква у него неосъзнат протест. Изпълнителят се води по текста, от думите, които по различен начин оцветява, макар и външно да не протестира срещу действието разкриване на взаимоотношенията и обстоятелствата, той всъщност вече е неспособен за работа по метода." (4, стр. 246)

И тъй, образи все още няма, но вече се набелязват постъпките им. Формата все още не е ясна, но вече е усетена. С личните сетива на актьорите, без излишно теоретизиране. А това означава, че първият резултат вече е налице - да усетиш себе си в обстоятелствата на "другия", което ще рече *да си изработиш критерий за "вярно" и "невярно" поведение в логиката на тази конкретна, "нарочно създадена действителност"*. От тук нататък повечето проби ще водят до грешки, но критерият за правда в конкретния спектакъл лесно ще ти сочи грешките и ще те подтиква към *вярното за този спектакъл поведение*. А това според Лий Страсбърг е "задачата на съвременния актьор - да създаде връзка между емоционалния опит, който за модерната актьорска игра е базата на реалността и едно поведение, което по най-простия, най-естествения и най-достовверен начин е такова, каквото би могло да бъде в подобна ситуация." (12, стр. 60)

Не само това - в известни моменти *оценката като процес* започва да се превръща в самостоятелност на действието - негова психическа, но зрима форма. Колкото по-богато и всестранно се оцени един факт, толкова повече се уедрияват мащабите му за зрителя, като нещо наглед несъществуващо може да се превърне в акцентиран обект на зрителското внимание. "Темата (на спектакъла, акта, епизода) се разкрива в борбата на персонажите за конкретни предмети, доколкото тези предмети са идеално значими не само за действащите лица, но и за самите зрители. Затова тематическото богатство на спектакъла зависи от това доколко разностранно, широко и обстоятелствено е разкрита идеалната страна на напълно конкретните предмети на борбата." (5, стр. 33)

Тези оценки, непоследвани от решения, с "отложена реакция" ще предизвикват зрителите ни да търсят разгадаването на "хартиятката", следейки развитието на конфликтните взаимоотношения, ще формират у него очаквания и ще раждат необходимите напрежения, адекватни с напреженията на сценичната

ситуация. Но "За да бъде маркирано така, че да се реконструира от *зрител*, действието в драмата трябва да издържи изпит за неподправеност. С други думи, то *трябва да се възприеме наистина като поведение, като криволичице, но все пак целеустремено действие*(к. м.) Иначе цялата репродуктивна дейност на зрителя би увиснала във въздуха... Грижата на драмата е чрез наподобяващи действието откъслечни картини да създаде у зрителя увереност, че той налучква линията на някакво поведение. Така той "вижда" нещата и с онези техни страни, които не му се показват."(9, стр. 132)

Персонажите. Линия, която е възможно да бъде прекъсната, изчерпана, но тя е причината, повода за старта на всички конфликтни процеси в пиесата и спектакъла. "Събитийността" е длъжна да се определя преди всичко от "конфликтността", а не от мащабите на факта. Машабността винаги е относителна – пише Поламишев и търси потвърждение в цитат на Л. Хейфиц – "С това е труден и велик Чехов като драматург, защото *събитията ни се струват много незначителни, а оценката, възприятието им са грамадни*."(11, стр. 120) Всичко опира до оценките и преоценките на фактите, които без да създават събития от който знае какъв мащаб, определят и изменят поведението на персонажите, създават определена динамика, процес.

Ако приемем, че личността на човека се изявява в начина, по който той оценява случващото се около него и с него, то тогава трябва да приемем, че "както човекът се държи - това е неговият характер. И поради това е необходимо да се играят развиващи се взаимоотношения, взаимодействието на хората. *Това е единствената сфера на актьорската работа, друга сфера няма.* (к. м.) Да си добавя ли брадичка или не, да хихикна ли в някакво там място или не, да говоря ли с фалцет или бас - това е орнаментика, това не разкрива същественото, а пък поведението, взаимоотношенията с действащите лица, развиващите се взаимоотношения - всичко това по математическа формула е онова, което е необходимо, и онова, което е доказано."(8, стр. 52-53)

Макар че "орнаментиката", колоритът на индивидуалността, на личността се разкриват твърде често и в подобни дреболии и именно те оформят *впечатлението* от индивида - те са само резултат на индивидуалния поведенчески процес и за нас представляват интерес единствено като акцент, върхова поанта, способна да се запечата в паметта на зрителя. В този смисъл аз съвсем не съм противник на "фиксирането" на някой успешно намерен детайл, но настоявам и ще продължавам да настоявам, че всеки резултат на сцената задължително трябва да бъде поднесен на зрителя като логически завършек на някакъв процес. Дори когато резултатът се

оказва противоположен на процеса - това създава допълнително напрежение за наблюдаващия, оформя необходимата естетическа и сюжетна (поведенческа) изненада, която сама по себе си вече е предпоставка за успешно (резултатно, а не резултативно) впечатляване на художествено изградения образ в съзнанието на зрителя. "Всеволод Емилиевич противопоставяше взрива на алогизма (изненадващото в поведението, ексцентризма на постъпката като идейно и естетически подбрано приспособление, атракцион в разбирането на Айзенщайн - б. м.) в поведението на актьорите на *излишната рационалност и логизиране*, често довеждани до абсурд, когато необяснимите жизнени проявления се подменят с умъртвяващата, внимателно проверена схема." (2, стр. 70)

Всяка добра драматургия и извличания от нея театър се крепят в края на краищата на поведението на персонажите си и съдържащия се у тях процес. "Обикновено драмата избира за своя материал борбата и тази борба, която е заложена вече в основния материал, до известна степен затъмнява онази борба на художествените елементи, която се издига над обикновената драматична борба." (3, стр. 304)

Но без борбата на художествените елементи обикновената драматична борба остава недостатъчно впечатляваща, недостатъчно ангажираща, за да бъде приета като процес на очакваното и търсено от зрителя естетическо удоволствие.

Теоретически Брехт препоръчва да се правят повече репетиции на маса "за да се избегне едно твърде "импулсивно", безпрепятствено и безкритично изобразяване на лица и събития... Актьорът трябва да избегне всяко прекалено бързо вживяване и да остане да действа колкото е възможно по-дълго като читател (не като четец)." (1, стр. 214).

Не съм сигурен доколко самият Брехт се е ползвал от своите препоръки. Остава ми единствено да вярвам на виделите с очите си Брехтовите спектакли, които твърдят, че "Брехтовите актьори играят във великолепен традиционен реалистичен план, само че много тънко, много умно, много точно и, бих казал, доста темпераментно". (4, стр. 195)

Използвана литература:

Брехт, Б., Избрани творби в четири тома, т. IV, „Народна култура“, София, 1985
Виготски, Л. С., Психология на изкуството, "Наука и култура", София, 1978
Гачев, Т.Д. Съдържателност на художествените форми. Епос. Лирика. Драма. София, 1982.

- Гочев, Г., Изкуството на актьора, "Наука и изкуство", София, 1975
- Джаджев, И., Основен курс по естетика, Славена-, Варна, 1996
- Ершов, П. М., Режисура как практическая психология, "Искусство", Москва", 1972
- Кацман, А. И. , Событие, лекция от 20. XII. 82, Стенографский отчет, Ленинградский государственный институт театра, музыки и кинематографии.
- Михоэлс, С. М., Статьи, беседы, речи, "Искусство", Москва, 1960
- Немирович - Данченко, В.И., Из миналото, „Профиздат“, 1949
- Натев, А., Подстъпи към теория на драмата, "Наука и изкуство", София, 1972
- Пискатор, Е., Политически театър, „Наука и изкуство“, София, 1976
- Поламишев, А. М., Мастерство режиссера - действеный анализ пьесы, "Просвещение", Москва, 1982
- Станиславский, К. С., Статьи. Речи. Беседы. Письма, Москва, "Искусство", 1953
- Таиров, А. Я., За театъра, „Наука и изкуство“, София, 1984
- Театральная энциклопедия, 5 т. , "Советская энциклопедия", Москва, 1961-1967

Иновативна мануална методика на денервация при цервикогенно главоболие

Д-р Димитър Маникатов

KEYWORDS: *цервикогенно, главоболие, денервация, мануална, стрес.*

В условията на съвременната реалност, стресът е честа причина за голям брой патологии у човека. В тази научна статия ще обхрнем внимание основно на стресова и постстресовата реакция, изразяваща се в цервикогенно главоболие, и иновативния метод на въздействие, чрез мануална денервация с цел облекчаване на болката.

Главоболието е обединяващо понятие за различни болки и болезнени усещания в областта на главата. То винаги е признак или резултат на някаква болест или реакция на организма към дадени условия на живот. Трудно е да се диагностицират причините на главоболието, за което е необходимо всеки болен да проследи общото състояние на организма си, периодичността на болките, областта, в която се явяват, времето на явяване и обстановката, при която болките са най-силни.[1]

Според изследване на националния статистически институт, проведено за периода 1996г. – 2001г., по указания на Световната здравна организация, ясно се вижда, че мигрена и често главоболие е по-силно изразено при жените. Те страдат от мигрена и често главоболие два пъти повече от мъжете. Сред страдащите от мигрена и често главоболие най-много са лицата от възрастовата група 45 - 64 г.- 37,6%. Както се вижда на таблица 1 [2]

Таблица 1:

Относителен дял на лицата, страдащи от основни хронични заболявания

	Год.	Общо	ПОЛ		Възраст					
			Мъже	Жен и	0- 14	15- 24	25- 44	45- 64	65- 74	75 +
Мигрена и често главоболие	2001	13,0	7,4	18,5	1,6	7,5	31,3	37,6	14,7	7,3

Според множество източници, по-голямата част от болките в главата се дължат на схващане и напрежение във врата, причинени от стрес. Но според други автори все пак главоболието може да е и следствие на глад, злоупотреба с алкохол или наркотици, отказване от кафето или въобще всякаква рязка промяна в начина на живот, прекалено дълъг сън, непроветрено помещение, шум, различни видове алергии, синусит, ниска кръвна захар, високо кръвно налягане.

Тук е важно да се спомене, че упоритото главоболие, за което няма видна причина, или главоболие, което събужда хората нощем или идва и отминава с внезапни пристъпи, говорят за по-сериозни симптоми, което изисква медицинско лечение.

Вследствие честотата на пациентите, които идваха при нас с болки в главата, в края на 2015 година група от колеги кинезитерапевти, обсъждайки този проблем и влиянието на стреса върху хроничното главоболие при хора, работещи в офиси и/ или канцеларии. Всеки от нас започна да експериментира и прилага различни методики, включващи мануални, физически, психо-моторни и други прийоми с цел облекчаване, лечение и профилактика на хроничното главоболие.

В началото на 2019 година насочих усилията си основно към цервикогенно главоболие и начините на въздействие с цел облекчаване, обезболяване и профилактика. Имайки предвид въздействието, което оказва стреса на мускулите в цервикалния дял на гръбначния стълб, и многобройните литературни и научни източници, вниманието ни бе насочено към процесите на денервация с цел прекъсване на болковата верига (стрес, мускулен спазъм, болка, мускулен спазъм, болка и т.н.)

Какво е денервация?

Мед. Прекъсване на инервацията на дадена тъкан или орган, напр. при прерязване на нервите, които ги инервират, при увреждане на нервите от заболявания, травми, химични вещества и др. [3]
Тогава се запознахме с метода на денервация :

- Радиочестотна с електрически ток (ризотомия) [4]
- Химична с Botox [5]
- Звукова денервация.

Вследствие на анализиране на цялата тази научна информация за методите на денервация, създадохме иновативна мануална методика. Тази методика включваше палпаторна компресия на тригерни точки в зоната на фронталната, темпорална, париетална и оксипитална кости от черепа. Местата на палпация бяха добре проучени от гледна точка на позициониране на периферни нерви, отговарящи за мускулите на капилициалната мускулатура. За целта прочетохме и проучихме голяма по обем информация от специализирани медицински и научни публикации от България, Европа и света в продължение на две години.

След приключването на този период ние започнахме да използваме създадената от нас методика. Преди да я използваме информирахме своите пациенти, че това е новосъздадена тестова методика. Вследствие показаните първи резултати се установи, че на всеки осем от десет пациенти с цервикогенно главоболие, имаше значително облекчение още в първите три терапевтични процедури.

След което решихме да проведем свое двугодишно изследване, като описвахме получените резултати. Базата, с която сравняваме резултатите, беше с процедурата „масажна яка“ (масажен метод на въздействие в зоната на цервикалния дял на гръбначният стълб) при идентична патология, а именно цервикогенно главоболие вследствие стрес.

С натрупване на опит в използването на нашата методика успяхме да конкретизираме и точно да прецизираме патологиите, на които положителното въздействие беше над 89 % и такива, на които почти не се повлияваше.

ИЗВОДИ

В края на 2021 година успяхме да изведем следните заключения:

1. Нашата методика може да се прилага след прецизно диагностициране на пациента за определяне на типа главоболие - цервикогенно;
2. Стрес главоболието се повлиява най-добре в ранен етап от отключването му (1, 2 дни от началото). До 89% от пациентите не чувстват болка.
3. Необходимо е да се направят от 3 до 7 процедури през ден за достигане на по-добри резултати в облекчаване на главоболието;
4. Друг тип главоболие вследствие хормонални нарушения, травматични, интоксикативни вследствие химични вещества от различен тип, както и съдово-мозъчни нарушения, почти или въобще не се повлияват.

Използвана литература:

1. <https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D0%B0>
2. <https://www.nsi.bg/Census/ZdrSst2001.htm>
3. <http://rechnik.info/%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%B5%D1%80%D0%B2%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F>
4. <http://www.bolnicapuls.com/%D1%80%D0%B0%D0%B4%D0%B8%D0%BE%D1%87%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%82%D0%BD%D0%B8->

<http://bg.winesino.com/conditions-treatments/neurological-disorders/1019115840.html>

5. <http://bg.winesino.com/conditions-treatments/neurological-disorders/1019115840.html>